

BÂKÎ DİVANI'NDA KIRMIZI RENK**Red Color in Bâkî's Divan****Dr. Abdullah EREN*****ÖZ**

Renkler, görsel sanatlara olduğu gibi edebiyata da başta estetik değer ve çağrışım zenginlikleri ile çeşitli yönlerden katkılarda bulunur. Edebî eserlerde gerek insan ve tabiatla ilgili tasvirlerde, gerekse duygu ve düşünceler yansıtılırken renklerin sahip olduğu anlamlar geniş bir ifade sahası açar.

Kırmızı, insan üzerindeki etkileri, sahip olduğu estetik değer ve çağrışım zenginliği ile renkler içerisinde önemli bir yere sahiptir ve Divan şiirinde en çok kullanılan renktir. Divan şairi onu şiire sevgilinin yanak ve dudağı, âşğın kanlı yara ve kanlı gözyaşı, gül ve lâle gibi kırmızı renkli motiflerle sıklıkla yansıtır. Bâkî Divanı'nda başta sevgili ve âşık olmak üzere birçok konunun ele alınışında bu renk önemli roller üstlenir.

Anahtar Sözcükler: Kırmızı renk, Bâkî, Divan şiiri, şiirde renkler, güzellik.

ABSTRACT

The colors, besides being to visual arts, assist to literature in various aspects, first of all with esthetic value and associations. Meanings of the colors open a wide expression field in literary works both related to descriptions of human and nature and to reflect emotion and opinions.

Red has an important place in the colors with it's effects on the human, esthetic value and association affluence and the most used color in the Divan poetry. Divan poets reflect it frequently to poem with red motifs like beloveds' cheek and lip, lovers' bloody wound and bloody tears, rose and tulip. This color, first of all being beloved and lover, undertakes important roles to taken up a lot of subjects in The Bâkî's Divan.

Keywords: Red color, Bâkî, Divan Poetry, colors in poem, beauty.

GİRİŞ

Renk, varlıkların en belirgin ayırıcı yönlerinden biridir. İçinde bulunduğumuz âlemi algılamada renklerin şüphesiz önemli bir yeri

* Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

vardır. Canlı ve cansızların en önemli yönlerinden biri olan bir renge sahip olma yahut renk değişimi onun varlığını belirleyen özelliklerinden biri olmakla birlikte işleve yönelik anlamlar taşır ve hayatî öneme sahiptir.

Tabii dengenin ve hayatın devamı veya sonlanması ve ihtiyaçların karşılanmasında renklerin üstlendiği rol çok büyüktür. Yeryüzünde güneş ışığının gerektiği kadar emilmesi veya yansıtılması noktasında en önemli faktörlerin başında renk gelir. Bitkilerde en çok gözlenen yeşil renk tonları ile güneş ışığı arasındaki hayat ve ölüm sınırlarını belirleyen uyum, meyve ve çiçeklerin renkler vasıtasıyla verdiği mesajlar ve bu suretle türün devamının sağlanması rengin çok boyutlu faydalarındandır. Kamuflej, karşı cinsin dikkatini çekme, tehlikeli ve zehirli olduğunu gösterme gibi faaliyetler hayvanlar âleminde önemli ölçüde renkler yoluyla gerçekleştirilir.

Genel itibarıyla güneş ışığına maruz kalma dereceleri ile ortaya çıkan ve doğuştan gelen renk hariç olmak üzere insanlar bitki ve hayvanlara göre renk yelpazesinde daha geniş tasarrufa sahiptir ve renklerin kullanımında en belirleyici nokta ihtiyaçlardır. İhtiyaçların giderilmesine yönelik uygulamalar, insan zihin ve muhayyilesinde renklerin tabiattaki işlev ve psikoloji üzerindeki etkilerinden hareketle oluşan bir takım anlamlandırmalarıyla iç içedir. Lings, “her rengin geniş bir anlam bileşimi olduğunu hep akılda tutmalıyız”¹ der. Bu anlamlandırmalar bileşkesi renklerin insanlar arası iletişimde yaygın olarak kullanılmasına dayanak teşkil eder.

Renklerin ifade ettiği anlamlar az veya çok insandan insana değişmekle birlikte, bu konuda kültür ve medeniyet ekseninde genel bir bakış açısı oluşmuştur. Bakış açılarının oluşumunda ırk, coğrafya, iklim şartları, yaşam tarzları, ekonomik şartlar, siyaset, düşünce ve inanç gibi pek çok faktörün etkisi vardır. Meselâ batı dünyasında siyah yas, beyaz ise masumiyet rengi iken Afrika’da yaşayan zenciler için siyah iyilik, beyaz kötülük manasını taşımaktadır. “Renklerin anlamı göçler, hayat şartlarının değişmesi ve etkilenmeler gibi sebeplerle değişebilir. Beyaz, Türk kültüründe yas rengi iken batıdan etkilenme sonucu masumiyet simgesi hâline gelmiştir. Romalı seçkinlerin rengi olan mor, bu gün feminist gurupların bir simgesi olmuştur”².

Renkler toplum hayatında insanlar için farklılıkların veya benzerliklerin ortak yansımaları gibidir. Osmanlı Devleti’nde insanların inanç ve milliyetinin ayırt edilmesi veya açıkça ifade edebilmesine yönelik olarak bazı kurallar

¹ Martin Lings, *Simge ve Kökornek Oluşum Anlamı Üzerine*, Çev.: Süleyman Sahra, Hece Yay., Ankara 2003, s.46.

² Sennur Sezer, “Renklerin ve Simgelerin Gücü”, *Evrensel Kültür*, S. 87, İstanbul, 1999, s.30.

getirildiğini görmekteyiz. Müslümanların ayakkabılarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Yahudilerinkinin ise mavi olarak belirlenmesi, III. Selim'in zımmîlerin evlerinin siyaha boyanmasını, Müslümanların ise boya kullanmamalarını emretmesi bu konunun tarihteki uygulamalarındandır.³

İnsan ve toplum bilincinde genellikle ait oldukları varlıkların özelliklerinden hareketle renkler yer yer simge ve sembol hâline dönüşür. Meselâ mavi, gökyüzü ve denizin insan üzerinde uyandırdığı etki temelinde sonsuzluk ve hürriyetin; sarı, sonbahardaki tabiat örtüsünün rengi olmak münasebetiyle geçicilik, ölüm, hüznün, hastalık ve ayrılığın simgesi olarak başta sanat olmak üzere hayatın çeşitli sahalarında kullanılır.

Renklerin bu yönlerdeki kullanımına kutsal kitaplarda da rastlamak mümkündür: İlbaharın rengi yeşil, cennet tasvirlerinde güzelliğin, gençliğin, tazeliğin, rahatın ve huzurun simgesi durumundadır. Ateşin rengi kırmızı, "Tanrısal Ululuk'un, bir yayılmayla adalet ve tehlikenin anlatımı olur. Buradan da korkunun rengi olarak değerlendirilebilir; ve özde devingen bir renk olarak benzer bir biçimde eylem rengidir"⁴.

Renk sembolizmi açısından tasavvuf zengin bir içerik arz eder. Bunda tasavvuftaki insanın mecâzî manada dönüşüme dayalı geçiş devrelerinin payı büyüktür. "Dönüşümün anlatımında "şeklini almak" ifadesinin yanı sıra "rengine/boyasına boyanmak", "rengine girmek", "aynı renklerle renklenmek" gibi ifadeler geniş yer tutar. Bütün bunlar tasavvuf literatüründe diğer varlığı içselleştirerek, bir nevi onun gibi olmak anlamına sık sık kullanılır"⁵. "Halvetîlerde nefsin mertebelerine ait renkler nur olarak adlandırılır ve şu şekilde belirlenmiştir: Emare mavi, levvame sarı, mülhime kırmızı, mutmaine siyah, raziye yeşil, marziye beyaz, kâmile yahut safiye renksizlik yahut bütün renkler"⁶. İnsanda bulunan altı latife ve renkleri ise; "kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafî siyah, ahfa yeşil, nefis gri"⁷ şeklinde tespit edilmiştir.

Renkler söz konusu olduğunda ilk akla gelen sahalardan biri de psikolojidir. Renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkisi çeşitli deneylerle tespit edilmiştir. "Yapılan deneylerde, pembe renge bakan kişilerin rahatladıkları, kırmızı, turuncu ve sarı gibi sıcak renklere bakanlarda tansiyonun yükseldiği,

³ Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Derya Kitabevi Yay., Trabzon, 1999, s.194,195.

⁴ Lings, a.g.e., s.46.

⁵ Ali Yıldırım, "Renk Simgeçiliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi", Millî Folklor, Ankara, 2006, S.72, s.131.

⁶ Rahmi Serin, İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, Petek Yay., İstanbul, 1984, s.59.

⁷ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yay., İstanbul, 2005, s.398.

nabzin ve solunumun hızlandığı, terlemenin çoğaldığı, mavi rengin ise tam tersi etki yarattığı belirlenmiştir”.⁸

İnsan üzerinde en geniş etki alanına sahip rengin kırmızı olduğunu söylemek mümkündür. Bu renk tansiyonu yükseltir, kan akışını hızlandırır; adrenalin ve gençlik simgesidir.⁹ “Olumlu anlamda alındığında diriltici, uyarıcı, canlılık verici, yüreklendirici, teşvik edicidir. Olumsuz anlamda alındığında ise, ateşli karakteriyle öfkenin, nefretin, katliamın ve şeytanın rengidir”.¹⁰

Kırmızı, insanlar üzerinde sahip olduğu etki ve çağrışımlara dayalı anlamlarıyla güzellik ve çekicilik kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Bitkilerin en güzel kısımları olarak değerlendirilebilecek kısımları olan çoğunlukla kırmızı renkli çiçekleri, kırmızı renkli mücevherler, altın, tabiatın üzerine gündeğümü ve günbatımında yansıyan kızılık, sevgililerin yanak ve dudak rengi onun yaygın bir şekilde insanların ortak hafızasında estetik bir değer olarak ortaya çıkışının önemli dayanaklarından.

Kırmızı güzellik ve çekicilik içermekle birlikte ateş gibidir. Ateş, bakışı kendine çekici, aydınlatıcı ve ısıtıcı olmakla birlikte tehlikelidir de. Divan şiirinde sevgilinin kırmızı renkli güzellik unsurları ile yer yer ateş, kan ve bela gibi unsurların birlikte zikredilmesinde kırmızının bu yönünün payı vardır.

Gerek yüklendiği anlam ve insan zihni ve muhayyilesinde uyandırdığı çağrışımlar, gerekse estetik değeri kırmızıyı dil ve edebiyatta da sıklıkla kullanılan bir renk haline getirir.

Kırmızı temelde kırmızı adlı bir böcekten çıkarılan al renkli boyaya dayanan Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş bir kelimedir. Türkçe'deki karşılığı kızıl ve al kelimeleridir. Türkçe atasözü ve deyimlerde genellikle bu şekilleriyle kullanılır; *allayıp pullamak, allı pullu, al al olmak, al kanlara boyanmak, kızarıp bozarmak, kızılca kıyamet kopmak, kızıl divane, kızılbaş, kıpkızıl kâfir; al giyen aldanmaz, al giyen alınır, al ile aslan tutulur güç ile sıçan tutulmaz, ala bakan iki bakar, al elmaya taş atan çok olur ve al gömlek gizlenmez* gibi söyleyişler bu tarz kullanımlara örnektir. Bu deyim ve atasözlerinde kırmızı rengin ifadeye güzellik, çekicilik, beğenme, göz önünde olma, utanma, telaş ve acı gibi anlamlar kattığı; yer yer *kızıl* kelimesinin aşırılık, *alın* ise aldaticılıkla ilişkili olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir.

⁸ www.psikolojisayfam.com/renklerin-etkileri/renklerden-nasil-etkileniriz.html (13.02.2008).

⁹ www.psikolojisayfam.com/renklerin-etkileri/kirmizi.html (13.02.2008).

¹⁰ Zeynep Mennan, “Günlerin Köpüğünde Renkler ve Çağrıştırdıkları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2002, Cilt: 19, S. 2, s.85.

Türk Edebiyatında kırmızı renk kendine geniş bir kullanım sahası bulmuştur. Halk şirinde genel itibarıyla estetik bir unsurdur ve sevgilinin güzelliğinin anlatımında önemli yer tutar. Karacaoğlan'ın "Al yanaklar domur domur terlemiş/ Rahmetin güllere yağdığı gibi"¹¹, Hıfzî'nin "Ergen kıza beyaz bezler uyar mı / Al giy allı balam şalların hani"¹², Erzurumlu Emrah'ın "Şem'a ziya verir ruh-i âlin"¹³ şeklindeki mısraları bu tarz anlatımlardan yalnızca birkaçıdır.

Avrupalı Türk Edebiyatı'nda kırmızı renk deyince ilk akla gelen şair Ahmet Haşim'dir. Onun şiirlerinde güneş batımıyla meydana gelen kızılık genelde psikolojik temellere dayalı olarak önemli yer tutar. Şair, Merdiven adlı şiirindeki; "Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,/Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,/Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?"¹⁴ mısralarıyla en çarpıcı kızıl tablolarından birini oluşturur.

Tasavvufî edebiyatta kırmızı önemli ölçüde sembolik anlamlarıyla birlikte söz konusu olur. Bu edebiyatın en güzel örneklerinden biri olan Hüsn ü Aşk'ta kırmızı, Benî-muhabbet'in tasviri ile ilgili beyitlerde kullanılan güneş, ateş, kan ve paramparça kalp ile çağrışımlar vasıtasıyla aşk ve çilenin anlatımında yer alır.¹⁵ Aşk'ın karşılaştığı 'alevden deniz'le de ilâhî huzurda bekânın yerine nefsi varlıktan kaynaklanan tehlikeleri gösterme işlevi kazanır ve bu yönüyle Allah'ın celâl sıfatını yansıtır.¹⁶

Tasavvufî edebiyatın temel konusu olan aşkın sıklıkla şarapla ifadesi de bu noktada dikkat çekicidir. Aşk ile şarap arasındaki ilişkide şüphesiz kırmızı rengin dolayısıyla bu renge sahip kalp latifесinin ve aşkla iç içe bulunduğu telakki edilen ve bu rengin çağrıştırdığı kan, tehlike ve çilenin rolü önemlidir.

Divan şiirinde kırmızı renk, çoğu kez kırmızı renkli unsurların birbirine teşbihi ve tenasübü yoluyla, ele alınan konuların idealize edilmesinde kullanılır; en çok sevgilinin güzelliğinin anlatımında estetik bir unsur olarak yer alır. Tabiat tasvirlerinde de bu yönlerde bir yaklaşım hakimdir. Âşıkla ilgili anlatımlarda

¹¹ Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Kitabevi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.266.

¹² Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay., Ankara,1983, s.343.

¹³ Berat Alptekin, Palandöken'in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s.161.

¹⁴ İnci Enginün ve Zeynep Kerman, Ahmet Haşim Bütün Şiirleri, Dergâh Yay., İstanbul, 1987, s.91.

¹⁵ İlgili beyitler için bkz. Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.17.

¹⁶ 'Alevden deniz'in anlatımı ile ilgili olarak bkz. Şeyh Gâlib, a.g.e., s.116.

genellikle aşkın, ayrılığın ve derdin bir yansıması olarak mübalağalarda kendini gösterir.

Enderunlu Vâsıf'ın meşhur; “O gül-endâm bir al şâle bürünsün yürüsün/Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün”¹⁷ şeklindeki beyti bu rengin sevgilinin kendisi, elbisesinin güzelliği ve bunların aşık üzerindeki etkisini özetlemesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Nedim, bu renk ile ortaya çıkan güzellik karşısında şaşırıp kalır, yüzün rengine bir ad koymada acze düşer: “Ey reng-i çehre ben hele farkında âcizim/Gül-penbe yâ ki sürh ya gül gül müsün nesin”.¹⁸

Gül endamlı, kırmızı yanaklı sevgiliye nispetle âşığa kan ağlamak uygun düşer. Âşık bu yolla sevgili ile ilgisi bulunan yerleri baştanbaşa lâle bahçesi ve altın gibi güzel ve değerli kılarak süslemelidir. Bunun için Fuzûlî, sevgilinin bastığı veya basma ihtimalinin bulunduğu toprakları bir yandan gözden geçirir bir yandan kanlı gözyaşlarını kullanarak kırmızıya boyar: “Lâle-reng etdi gözüm kan ile hâk-i derini/Kimyâ-gerdir eder gördüğü toprağı kızıl”.¹⁹

Şeyh Gâlib, “Beni ol gül ederse şerm-sâr-ı ma'nî- rengîn/ Sirişk imdâd-ı çeşme tâ dil-i hûnînden gelsin”²⁰ diyerek sevgilinin gül yüzünden mahrumiyet karşısında onunla renk benzerliği bulunan kanlı gözyaşı vasıtasıyla teselli olma umidini dile getirir.²¹

Divan şiirinde kullanımının birkaç örneğini sıraladığımız kırmızı, Bâkî Divanı'nda doğrudan veya dolaylı olarak en çok kullanılan renk olma özelliğine

¹⁷ Halûk İpekten, Enderunlu Vâsıf, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s.12.

¹⁸ Nedîm Divanı, Haz.: Muhsin Macit, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s.312.

¹⁹ Fuzûlî Divânı, Haz.: Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd., Akçağ Yay., Ankara, 1990, s.97.

Beyitte bakış veya gözyaşı *kibrit-i ahmere* benzetilerek kapalı istiare yapılmıştır. Kibrit-i ahmer, kırmızı kibrit anlamına gelir, simya ilminde toprağı altına dönüştürmede kullanılan maddeye verilen addır. Bu ifade aynı zamanda tasavvufî bir terimdir ve mürşidler için kullanılır. Ayrıca “ma'rifetullah'a vukûfiyet ve onun gerektirdiği gibi yaşamayı temsil eder” (Cebecioğlu, a.g.e., s.376.).

Kızıl kelimesiyle ifade edilen altın, dünyadaki karmaşaların ve sıkıntıların sebeplerinden biri olmak ve rüyada görüldüğünde belaya delalet etmek -bu durum kırmızı renk için de geçerlidir- gibi sebeplerle âşık için sevgili yolunda çekilen sıkıntılara ve maruz kalınan belalara işaret eder.

²⁰ Şeyh Gâlib Divânı, Haz.: Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara, 1994, s.394.

²¹ Beyitte ‘tâ’ ifadesi gönlün âşıkla arasına çok büyük mesafeler koyan sevgilinin yanında bulunduğu ve ‘kan’ ifadesi ile burada belâlara maruz kaldığı veya sevgili tarafından katledildiği gibi anlamları beraberinde getirmektedir.

Tasavvufî açıdan bakıldığında gül vahdeti göz ve kan kesreti temsil eder. Beyitte vahdet sırrından mahrumiyet sebebinin ve bu durum karşısında ortaya konulan tavrın dile getirildiği, gül ve kan ile beyte yerleşen kırmızı renk ekseninde celâl kavramının yansıtıldığı söylenebilir.

sahiptir. Bu çalışmada Divan'da kırmızı rengin yansımaları sevgili, âşık, tabiat, eşya, savaş ve şiir olmak üzere altı bölümde ele alınacaktır.

BÂKÎ DİVANI'NDA KIRMIZI RENK

Bâkî Divanı'nda²² en yaygın kullanılan renk kırmızıdır. Bunda bu rengin estetik bir unsur olarak görülmesi ve hemen hemen her konuda kullanım imkânının bulunması birinci derecede etkili olur.

Bâkî Divanı'nda kırmızı renk bazen doğrudan *kırmızı*, *al*, *kızıl*, *ahmer*, *hamrâ* ve *sürh* kelimeleriyle bazen de dolaylı şekilde kırmızı renkli unsurlar esas alınarak *gül-gün*, *gül-fâm*, *gül-reng*, *gül gül*, *lâle-reng*, *la'lîn*, *la'l-fâm*, *yâkûtî*, *âteşîn*, *hûnîn*, *zerrîn*, *mey-gün*, *ergavânî* ve *rummânî* gibi ifadelerle karşılanır. *Kızarmak*, *yakmak*, *yanmak*, *gevremek*, *bozarmak*, *pârelemek* gibi bazı fiiller ve *utanma*, *kıskançlık*, *hiddet* ve *şevk* gibi duygular da zaman zaman bu rengin ortaya çıkmasına vesile olur. Bunların yanı sıra *sürh-ser* -kızılbaş-, *kızıl dîvâne* ve *gül gibi pârelemek*, *kan ağlamak*, *kanına girmek* gibi tabirler de şiirlere bu rengin yansımada katkıda bulunur.

Bu renk, şiirde önemli ölçüde teşbihler vasıtasıyla kendine yer bulur. Kırmızı renk ilgisine dayalı teşbihlerde çiçeklerden gül, lâle, karanfil, erguvan, nar ve bâdem çiçeği; meyvelerden elma, şeftali, nar; değerli taş ve madenlerden la'l, yakut, mercan ve altın; bunların yanı sıra kan, ateş, kına, güneş, şafak, şarap, kadeh ve mühür gibi çeşitli unsurlardan faydalanılır.

Divan'da kırmızı önemli ölçüde güzellikle bağlantılıdır ve bu bağlantı yer yer *hoş reng*, *güzel reng*, *rengîn*, *zîbâ*, *hüsn* ve *letâfet* gibi ifadeler zikredilerek vurgulanır. Kırmızı rengin güzellikle ilişkili olarak ele alınmasında sevgilinin yüz ve dudak rengi ve en güzel çiçek olarak telakki edilen gülün bu renkte olması belirleyici olmakla birlikte, onun diğer renklere göre daha belirgin ve göz alıcı - çekici olmasının payı büyüktür. Güzelliğin yanı sıra ve ona bağlı olarak neşe ve zevkin anlatımında da gül, lâle ve şarap gibi kırmızı renkli unsurlara yer verilmesi bu konunun bir diğer yönünü oluşturur.

Kırmızı ayrıca aldaticılığın rengidir. Şair sık sık sevgilinin yanak ve dudağı ile birlikte *al* kelimesini *aldatma* manasına da gelecek şekilde kullanarak onun bu yönünü dile getirir.

²² Bu makalede Sabahattin KÜÇÜK tarafından hazırlanan Bâkî Divânı (TDK Yay., Ankara, 1994.) esas alınmıştır. Alıntı olan ve dipnotlarda belirtilen beyitlerde ilk numara manzume, ikincisi ise beyit numarasını göstermektedir. Bu numaralardan önce gelen harfler beytin içinde bulunduğu nazım şeklini göstermektedir: K-, Kaside; M-, Musammat; k-, kıt'a.; m-, Matla. Musammatlarda ikinci rakam bölüm, üçüncü ise mısra numarasıdır. Matlalarda yalnızca beyit numarası bulunmaktadır. Sadece manzume ve beyit numarası verilen beyitler, gazellerde yer almaktadır.

Kırmızının ifade ettiği anlam çoğu zaman kullanılan kırmızı renkli unsurların ortaya çıkardığı çağrışımlarla belirlenir. Meselâ kırmızı renkli çiçekler genellikle güzellik ve sevinci çağrıştırırken, kan ve ateş hiddet, kahır, ayrılık ve derdin anlatımını renklendiren unsurlardır.

Divan'da kırmızılık bakımından en çok ele alınan konular sevgilinin yüzü ve dudağı ile âşığın yara ve gözyaşlarıdır. Şair bunlardan başka tabiat, eşya, savaş ve şiir ile ilgili anlatımlarda da yer yer kırmızıdan faydalanır.

1. Sevgili ve Kırmızı

Sevgilinin anlatımında en çok kullanılan renk kırmızıdır. Bunda belirleyici olan faktörlerin başında bu rengin güzellik ve çekicilik bakımından diğer renkler içerisinde daha alımlı, anlamlı ve belirgin olması ile âşığı en çok etkileyen unsurlar olarak yüz ve dudağın kırmızı olması gelir. Yüz ve dudağın gül, güneş ve kırmızı renkli değerli taşlar gibi tabiatın en güzel sayılabilecek elemanları ile benzerliği de kırmızı ile birlikte gelen güzelliği destekler mahiyettedir.

Sevgili kırmızı yanak ve dudağı ile yaprağı ve meyvesi kırmızı renkli olan bir fidan gibidir. Şair, bu iki unsurun rengini vermekle yetinmez, onları *la'*le de benzeterek bunların renginin güzelliğini, parlaklığını ve kıymetini vurgular:

*Nâzük nihâli ol leb ü ruhsâr-ı âl ile
Bir şâhdur ki olmuş aña berg ü bâr la'l 311-4*

Sevgilinin kırmızı renk ile bağlantılı anlatımında âşığın bakış açısı ve tasavvurlarının da payı vardır. Sevgilinin kendisi çiçek açmış bir erguvan fidanı gibi olmakla birlikte, hayali âşığın kanlı gözyaşı deryasında mercan dalı gibi görünür:

*Yaşum deryâdur ey Bâkî içinde şâh-ı mercânı
Hayâl-i nahl-i bâlâ-yı nihâl-i ergavânumdur 128-5*

Şair bir beyitte onu güzellik, tazelik ve nezakette bir gül yaprağına benzeterek bütünüyle kırmızı renge büründürür:

*Rûz-ı hecrinde güler dâne-i eşküm göricek
Berg-i güldür ki tutar katre-i şeb-nem tâze 454-3*

Divan'da sevgiliye ait, kırmızı renk münasebetiyle ele alınan unsurlar yüz-yanak, dudak, kulak, göğüs, göz, gamze, kirpik, ayak, kol, elbise, eşik ve ayak topağıdır.

a. Yüz-yanak

Yüz, sevgilinin en önemli güzellik unsurlarındandır ve kırmızı renk ondaki güzellikte en belirleyici faktörlerin başında gelir. Bâkî, yüzün kırmızılığı ile ilgisi bulunan beyitlerde sıkça *hoş reng*, *güzel reng*, *rengîn* ve *zîbâ* gibi ifadeleri zikrederek bu durumu belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ifadeler içerisinde sıklıkla tekrarlanan ve özellikle *renkli*, *parlak renkli*, *güzel*, *lâtif*, *hoş* ve *süslü* anlamlarını taşıyan *rengîn* ifadesinin kullanılmasında kırmızı rengin önemli bir yeri vardır. Kelimenin ifade ettiği bu anlamlar aynı zamanda kırmızı rengin yüze kazandırdığı özelliklerdir:

Dil-i pâk ol 'izâr-ı âle düşdi

Gül-i rengîne gûyâ jâle düşdi 527-1

Turra-i müşgîni sünbül 'ârız-ı rengîni gül

Subh-dem ruhsâr-ı 'âlem şöyle zibâdur yine 455-2

Sevgilinin yüzüne karşı meylin oluşmasında onun güzelliğinin, güzelliğinde ise kırmızılığının önemli bir yeri vardır. Kırmızı en güzel renk olarak güzellik ve buna bağlı şekilde alımlılık sağlamakla âşığın gönlünün aldanarak sevgilinin yüzünün esareti altına girmesine sebep olur.²³ Şair *âl* ve *reng* ifadelerinin *aldatma* ve *hile* anlamlarını da kastederek bir beyitte bu durumu şöyle ifade eder:

Âl ile ruhlaruñ alsun dil-i Bâkîyi hemân

Aña ey şûh-ı cihân böyle güzel reng olmaz 204-5

Yüzün rengi ile ilgili benzetmeler:

Gül, lâle, karanfil, erguvan ve nar çiçeği:

Sevgilinin yüz rengi şiire en çok kırmızı renkli çiçekler vasıtasıyla genellikle teşbih yoluyla yansır. *Gül-gûn*, *berg-i gül*, *vakt-i gül*, *gül-i handân*, *gül-berg-i handân*, *gül-i ter*, *gül-zâr*, *gül-i gül-zâr*, *gül-i sîr-âb*, *gül defteri*, *yüzü gül*, *gül-'izâr*, *lâle-sıfat*, *lâle-'izâr* ve *gül-nâr* gibi ifadeler bu tarz anlatımlarda sıklıkla karşımıza çıkar. Bu ifadelerde görüldüğü gibi yüzün kırmızılığının vurgulandığı benzetmelerde en geniş yeri gül alır. Sevgilinin yüzü cennet bahçesinde açılmış taze güle benzer:

Bâd gîsûların açdukça görünür ruh-ı yâr

Bâg-ı cennetde açılmış gül-i sîr-âb gibi 507-5

²³ 151-2, 291-3.

Yanağın kızarması *gül gül olmak* ifadesiyle karşılanır ve yer yer *gül* kelimesine *gülmek* anlamı da yüklenerek kırmızı rengin sevgilinin şirinliğine olan katkısı ve âşık üzerindeki şevk ve neşe uyandırıcı etkisi hissettirilir:

Ruhı gül-gûnuna ol goncanuñ dil mürğünü virdüm
Yine bir bülbül-i gûyâ gül-i handâne tapşurdum 341-2
Gül gül olsun ruh-ı semen-rûyân
Subh-dem seyr-i gül-sitân idelüm 328-8

Sevgilinin yüzü gül bahçesi gibidir. O olmadıkça âşık için âlemin bahçe ve baharının bir önemi yoktur.²⁴ Ona ulaşan âşığın bahara, güle ve erguvana minneti kalmaz:

Ruh-ı dil-ber ü câm-ı sâkî nazarda
Ne minnet bahâr u gül ü ergavâne 406-4

Yanak bazen de gül yaprağına benzetilir. Ona şebnem olarak âşığın gözyaşı uygun düşer. Al yanağa düşen gönül jâle gibidir.²⁵

Kırmızı renk itibarıyla yüz ile ilişkilendirilen diğer çiçekler lâle, karanfil ve nar çiçeğidir. Yüzde yanak lâlenin sudaki yansıması gibidir. O güzel yüz lâlenin aklını baştan almıştır. Lâlenin bağrındaki yanık yarası ona duyduğu sevgiden kaynaklanır.²⁶ Karanfiller onun şevki ile açılır:

Maksûdı bu kim lâle-sıfat göstere pervâz
Ruhsârı hevâsında açar bâl karanfîl 284-4

Sevgilinin yüzü kırmızı rengiyle nur saçar. Nar çiçeğinin meşalesini tutuşturan onun bu nurudur. Şair *nâr* kelimesinin *ateş* anlamını da kasd ile bu durumu şöyle izah eder:

Hatundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem '-i kâfirî
Fürûzân olmaga gül-nâr haddüñden alur nûrî 547-1

Bütün bu benzerliklerle birlikte yüz, lâleden ve gülden üstündür. Onun karşısında güzelliği gölgede kalan gül defteri tomar hâline gelip gonca olur. O, gül yaprağından daha hoş ve daha güzeldir. Sevgilinin gül yüzü âlemin yüzünü süsler ve güzelleştirir, ayrıca meclisin de süsüdür.²⁷

Güneş:

²⁴ 331-2.

²⁵ 380-2, 124-4, 454-3, 527-1.

²⁶ 424-3, 527-2, 393-2.

²⁷ 268-1, 514-2, 213-2, 455-2, 196-5.

Yüzün güneşe teşbihinde kırmızılığı, parlaklığı, kıymetli oluşu, âşığın gönlünde oluşturduğu şevk ve yakıcı olarak telakkisi ön plandadır. Onun yüzünde melahat güneşinin ezeli ışığı vardır. Âşığın gönlü işrak namazı kılar gibi onun güneş yüzüne yönelir.²⁸

Şair yüzün aydan üstünlüğünü güneş gibi olmasına bağlar.²⁹ Kırmızılığını şafaktaki güneş ile ilişkilendirerek vurgular:

*Bâkî şafakda mihr-i münevver sanur gören
'Aks-i 'izâr-ı sâkîyi câm-ı şarâbda 469-6*

Saçın siyah olması sevgilinin güneş yüzüne meylinden kaynaklanır. Kıvrım kıvrım olmuş saç, yüzün yanında, güneşe tapan kara yüzlü Hindûlara benzer:

*Yüzleri böyle kararmazdı eger ey mâh-rû
Âfitâba tapmayaydı turra-i hindûlaruñ³⁰ 253-3*

Ateş :

Sevgilinin yüzü aslında ay gibi beyazdır fakat kaza/kader onu ateşe benzetmiştir. Gül bahçesi onun ateşinden tutuşan harman yeridir, kadehler onun aksiyle kızarır. Yüzdeki hat ve ben bu ateşin içindeki misk, anber veya cadı gözü, siyah saçlar kıvrılarak çıkan duman gibidir.³¹ Ateş renkli yüz Mecûsilere kible olur:

*Ebrû-yı 'anberîn ile mihrâb-ı dîndür
Ruhsâr-ı âteşin ile ol kible-i Mecûs 212-5*

Sevgilinin boynu mum, yüzü bu mumun alevine benzer. Âşığın gönlünü pervane gibi yakan şevk büyük ölçüde onun ateş renkli oluşundan kaynaklanır.³²

Kadeh-şarap:

Yüzün kadeh ve şarap ile ilişkisi kırmızılık ve parlaklık esasına dayanır. Bazen kadehin yansıması, bazen şarabın verdiği hararet sevgilinin yüzünün kızarmasına sebep olur.³³ Âşık genelde sevgilinin dudağı yâdıyla kadehe yönelir,

²⁸ 428-4, m-22, 469-4, 491-6, 354-3, 393-2, 408-3, 232-3.

²⁹ m-29.

³⁰ Saçın siyahlığı ile ilgili olarak ortaya konulan tasavvur Hintlilerin koyu tenli olması, güneşin teni esmerletici etkisi ve güneşe tapma inancı sebebiyle ortaya çıkan küfür veya kâfirlik olmak üzere üç açıdan ele alınabilir. *Turra* kelimesi saçın kıvrımlı hâlini bildirmekle, eğilme ve secdeye kapanma gibi şekillerdeki tapınma adetlerine işaret eder.

³¹ 431-1, 9-3, 50-1, 170-3.

³² 505-1, 498-1.

³³ 9-4, 255-1, 59-5.

bu bazen de yüzü için olur. Fakat gönülde sevgilinin yüzünün aydınlığı olmadıkça onda sefa yoktur:

*Derûna tâb-ı ruhi düşmeyince ey Bâkî
Ne câm-ı sâfda buldum safâ ne sâzda sûz* 198-7

Meyve, şeftali:

Kırmızı, olgunlaşmış güzelliğin rengidir. Sevgilinin yüzü, olgunluğu kemale ermiş kıpkırmızı bir meyve gibidir. Yüz cennet ve cemel bağı; yanaklar bu bağda yetişmiş taze şeftalidir.³⁴ Âşık o güzellik bağının şeftalisine ulaşmayınca şad olamaz, bu yüzden benzi kayısı gibi sararır:

*Disem bir bûse vir cânâ dir ihsân itdi mi Leylâ
Cemâli bâgınuñ şeftâlûsından Kays-ı nâ-şâde*³⁵ 449-3

b. Dudak

Dudağın Divan'a yansıyan en belirgin yönü rengidir ve o, güzelliğini ve küçüklüğü de esas olmakla birlikte şirinliğini büyük ölçüde renginden alır. Dudağın kırmızılığı genellikle la'l, yakut, kadeh, gonca gibi kırmızı rengi ile göze ve gönle hitap eden nesnelere benzetilerek şiire akseder.

Dudağın rengi ile ilgili benzetmeler:

La'l, yakut, mercan :

Dudak ile kırmızı renkli değerli taşlar arasındaki ilişki şiirde genellikle teşbih yoluyla yer alır. Sevgilinin güzel dudağı ve ağzı la'l veya la'l hokka; dudağı iki zarif ve parlak la'l, mercan, saf yakut veya *yâkûtî müferrih*³⁶ gibidir.³⁷

Bütün bunlarla birlikte dudağın yanında mücevherlerin değeri yoktur. Rengi aynı olsa da tadı ve şirinliği ile la'lden üstündür.³⁸ La'l ondan utandığı için kızarmış, onun üftadesi olduğı için toprakların içerisine düşmüştür:

*Şîrîn lebüñ yanında olur şerm-sâr la'l
Rengîn sözüñ katında bulur inkisâr la'l* 311-1

³⁴ 311-4, 216-2.

³⁵ Bu beyitte *Kays-ı nâ-şâde* ibaresindeki *Kays* Mecnun'u karşılamakla birlikte kayısı meyvesini çağrıştırmakta ve bu yolla sevgilinin şeftali gibi kırmızı yüzüne nispetle âşığın sararmış yüzünü işaret etmektedir.

³⁶ Yakut, emilince harareti kesen bir taş imiş. (bkz. Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, TDV Yay., Ankara, 1993, s.432.)

³⁷ 187-1, 249-1, 257-4, 488-3, 311-3, 313-6, 320-3,359-4, K.1-31, 375-2, 170-2, 481-3, 49-2.

³⁸ 98-1, K-26-21, 485-1.

*Hâl-i ruhuñ gedâsı bir âvâre müşg-i Çîn
La'l-i lebüñ fütâdesi bir hâk-isâr la'l 311-2*

Kadeh-şarap:

Dudak ile kadeh ve şarap arasındaki benzetme yönü kırmızılık ve âşık üzerinde uyandırdığı etki olmak üzere iki temele dayanır. Renk benzerliği *bâde*, *câm*, *sâgar*, *dem* ve *sürâhi* kelimelerinin tenasübüyle de vurgulanarak bir beyitte şöyle yansıtılır:

*Öpelden la'lüñi âl ile bâde câm u sâgar hem
Benüm 'çün dem-be-dem aglar sürâhî şem '-i enver hem 343-1*

Çene kadeh, dudak ise kırmızılığı ile o kadehin içindeki saf şarap gibidir. Gül renkli şarap la'l renkli dudağa kız kardeştir.³⁹ Sevgilinin dudağından mahrum kalan âşık onun yâdıyla meyhane meyhane dolaşarak teselli bulmaya çalışır. Meyhane meyhane dolaşmak onunla eşdeğerde güzelliğe sahip ve onun keyfiyetini verebilecek bir kadehin bulunamamasından kaynaklanır:

*Yâd-ı lebüñle câm-ı mey-i la'l-fâm için
Kûy-ı mugâni geşt iderin hâne hâne ben 357-3*

Ondan ayrılık sebebiyle gonca gam kadehinden içip kanlar yutar.⁴⁰ Onun hasretiyle şarap kıpkızıl divane, şarap üzerindeki kabarcıklar ise başı açık abdallardır:

*Hasret-i câm-ı lebüñ şol deñlü te'sîr itdi kim
Kıpkızıl dîvâne mey⁴¹ baş açık abdâluñ habâb 18-4*

Şarap renk ve verdiği keyfiyet ile dudağa benzese de onun yerini tutamaz. Dudak görüntü ve mana itibarıyla ondan üstündür, böylelikle kadehin devrini, revacını ortadan kaldırır. Zaten kadehler onun yâdına dizilir, mey onun yâdına içilir. Gönül şişesi onun fikriyle dolup taşar. Gönülün avare düşmesi ondandır. Âşığı canından eder, hocaların sarığı, sofinin hırkası, şeyhin postu onun yüzünden meyhanelerde rehin kalır. Şarap içenin narası ondandır.⁴²

Kadeh, dudağa kastettiği için sürâhi ona hançer vurur yani şarapla doldurur. Yine de ondan başka sevgilinin dudağını öpen yoktur.⁴³ Rengin

³⁹ 249-2, K-24-34.

⁴⁰ 264-2. Kan yutmak deyimi, çok ıstırap çekmek anlamına gelir. Goncanın içindeki kırmızılığa işaret eder.

⁴¹ Bektaşiler kırmızı şaraba kızıl deli derler. (bkz. Onay, a.g.e., s. 32).

⁴² 12-4, 268-4, 242-3, 257-3, 513-2, 173-1, M-9-II-1, M-5-III-4, 400-2, – k-18-2.

⁴³ 515-4, 246-1.

verdiği avantajdan faydalanarak hile ile sevgilinin dudağını öptüğü için âşık onun kanını içerek intikam almak ister:

*Lebüñi âl ile öpmiş ola mı peymâne
İçeyin ölmez isem kanını kana kana 437-1*

Sevgilinin dudağından nasiplenen kişi ölü olsa canlanır, kırmızı şarabın gamını çekmez. Onun yanında Cem'in kadehinin sadece adı vardır. Cem'in şarap içmesi, dudağın aksini *câm-ı cihan-nümâ*⁴⁴ da görmüş olmasındandır. Cem'in şarabında ondan bir damla vardır.⁴⁵

Gonca:

Dudağın goncaya teşbihinde rengi ve küçüklüğü esastır. Onun gibi taze ve güzel gonca dünyada bulunmaz.⁴⁶ Ağzı gonca; dil, goncanın içindeki gül yaprağı gibidir:

*Agzuñ içre ey letâfet gül-sitâni ol zebân
Kırmızı gül yapragıdır gonca-i sîr-âbda 450-2*

O şarap renkli gonca dudak âşığın gönlünü çeker. Âşığın sinesi gül gibi parçalansa da o goncadan vefânın kokusu dahi gelmez. Kırmızılığı âşığın kanına girmiş olduğunu gösterir. Goncanın darlığa düşmesi, içinde kan rengi yapraklar oluşması ondandır.⁴⁷

Kan, gözyaşı:

Dudak ile kan ve gözyaşı arasındaki ortak ilgi kırmızı renge dayanır. Bu ilgiye dayalı olarak şair, sevgilinin dudağının âşık üzerindeki etkisini mübalağalı olarak yansıtmaya çalışır. Bu tarz ifadelerde genellikle şarap ve kan da kullanılarak kırmızı renk belirgin bir şekilde ortaya çıkarılır.

Âşığın kanlı gözyaşı, sevgilinin dudağının gamı ile, sürahiden dökülen şarap gibi, oluk oluk akar. Sevgilinin şarap içmesi ve rakibe dudağını dişletmesi âşığın kanını döker.⁴⁸ Sevgilinin ağzı kan damlasına benzer. Bu kan damlası âşığı kurban ederken yüze sıçramıştır:

⁴⁴ Câm-ı cihan-nümâ, cihanı gösteren ayna demektir. Cem zamanında hukema tarafından yapılan tılsımlı bir kadehmiş. İnanişe göre bakıldığında dünyanın her yeri ondan seyredilebilirmiş. (bkz. Dursun Ali Tökel, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yay., Ankara. 2000, s.134.)

⁴⁵ K-6-7, 506-2, 258-1, 478-2, 484-2.

⁴⁶ 424-2.

⁴⁷ 296-3, 389-2, 215-4, 268-1, 264-2.

⁴⁸ 215-1, 5-4, 437-2, 521-5, 543-3.

*Çihresinde görinen sanmañ o hûnîniñ dehân
'Aşıkun kurbân iderken sıçramış bir katre kan 373-1*

Mühür:

Dudak ile mühür arasındaki benzerlik renk, biçim, kıymet ve hüküm ön plandadır. Şair bir beyitte sevgilinin dudağını Süleyman Peygamber'in mührüne, onun sevgisini gönlünde taşıyan rakibi deve benzetir.⁴⁹

*Dilde mihr-i hâtem-i la 'lûñ nihân itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zamân mühr-i Süleymân gizlemiş 214-3*

c. Kulak

Sevgilinin kulağı kırmızı ve narin olması münasebetiyle taze açılmış güle benzer. Ona asılı bulunan küpe ise damlamak üzere olan jale gibidir:

*Jâleler tamlamağ ister gül-i terden gûyâ
Görinen dürr-i bünâgûşî degüldür yâruñ 276-6*

d. Göğüs

Göğüs tan yerine ve gül yaprağına benzetilmek suretiyle kırmızı renkli olarak tasvir edilir. Sevgilinin yakasından görünen göğüs, güneşin doğmak üzereyken ufku büründüğü renktedir.⁵⁰ Yakadaki düğme gonca, göğüs ise gül yaprağıdır:

*Goncalar içre nihân eyleme gül-berg-i terüñ
Ya 'nî seyr eyleyelüm sîneni çöz dügmelerüñ 277-1*

e. Ayak, kol

Sevgili kırmızı boya maddesi olarak sadece kınayı kullanır ve bununla ayağını boyar; bu tavrıyla şarabın hükmünü ortadan kaldırır:

*Rez duhteriniñ adı çekilse 'aceb degül
Hinnâlar oldı illere karşı ayagını⁵¹ 487-7*

⁴⁹ Süleyman Peygamber'in, kuşları ve vahşi hayvanları emri altına almada kullandığı, taşı kibrit-i ahmerden bir yüzüğü vardır. Bir dev onu almak için fırsat kollar ve sonunda amacına ulaşır. (bkz. Agâh Sırrı Levend, DivanEdebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, 4. Baskı, Enderun Yay., İstanbul, 1984, s.120.)

⁵⁰ 488-2.

⁵¹ Bu beyitte 'ayak' kelimesi aynı zamanda kadeh anlamına gelmekle tevriyelidir.

Kol ile kırmızı renk arasındaki ilişkide pazuya yapılan döğme esastır. Sevgili, pazusunu döğme ile donattığında kollar gül dalına benzer. Kollar açılınca sevgilinin etrafı âdeta gül bahçesi olur:

*Tonatdı dâğ ile bâzûlarını ol gül-endâmuñ
Açınca kolların etrafı gûyâ gül-sitân itdi 543-2*

f. Göz, gamze, kirpik

Göz ile gamzenin kırmızı renk ile bağlantısında sevgilinin hiddeti ve bu unsurların kan dökücü olarak telakkisi esastır. Göz kanlı katil gibidir, hışmıyla âşğın kanına girmesi an meselesidir.⁵² Sevgili şarap içince gözleri kızarır, bu onun kan dökmeye meylettğini gösterir; gamze ise eli hançerli bir sarhoş gibidir. Şair kırmızı renk ekseninde şarap ve kan tenasübünü de kullanarak bu unsurları şöyle yansıtır:

*Kızarur bâdeden ol nergis-i mestâne biraz
Mey-i nâb içse gözi mâ'il olur kana biraz 205-1
Bezm-i meydür güzelüm kan ola şâyed arada
Çekmesün hançerini gamzelerüñ mestâne 437-3*

Kirpikler de âşğın sinesine batıp kana bulandığı zaman kırmızı renklidir. Bu haliyle goncanın içerisinde gizli gül yaprağına benzer:

*Zahm-ı sînem içre cânâ kanlu peygânuñ senüñ
Goncada pinhân olan berg-i gül-i ra'nâ mıdur 120-2*

g. Elbise

Sevgilinin gerek kırmızı renkli güzellik unsurları ile uyumu, gerekse kazandırdığı eda ve âşık üzerindeki tesiri bakımından elbisede en güzel ve en anlamlı renk kırmızıdır. Kırmızı elbise genellikle gül ve erguvan çiçeği renkli olarak vasıflandırılır. Bu tarz ifadelerin bulunduğu beyitlerde gül, gonca, lâle, kadeh, gül bahçesi, gül fidanı ve gonca gibi kırmızı renkli unsurlarla birlikte güzelliğin karşılığı olarak yer yer *letâfet* ve *hüsn* kelimeleri sıklıkla kullanılır.

Gül renkli elbise sevgiliyi açar, güzelliğine güzellik katar. Allar giyen sevgili gül fidanı gibi salınır.⁵³ Gül renkli elbise ile sevgili lâleye benzer, bu hâlde bedeni lâle içindeki jâle gibi lâtıftir:

*Gül-gûn kabâsı ol sanemüñ sanki lâledür
Cism-i latîfi lâle-i hamrâda jâledür 84-1*

⁵² 539-2.

⁵³ 537-4, 532-1.

Lâle yüzlü, al elbiseli sevgili baştan başa kırmızı kesilmiş bir görüntü arz etmekle kadehe benzer ve âşığın aklını başından alır. Şair hem *âl*, *lâle*, *gül* ve *piyâleyi* birlikte zikrederek sevgili üzerinde kırmızı rengin çağrışımlarını güzel bir biçimde yansıtır, hem de *âller* ile *alür* ifadeleri arasında oluşan cinasla *-lâle* ve *piyâle* kelimeleri de bu cinasın içindedir- bu rengin sevgilinin alımlı oluşuna katkısını ortaya koyar:

*Karşumda âller geyüp ol lâle-ruh yine
Gül-günîlerle 'aklum alur san piyâledür* 84-2

Sevgili erguvan renkli elbise giyince âdeta güzellik bahçesinde erguvan fidanı olur.⁵⁴ Kırmızı yüzü ve erguvan renkli elbisesi ile letafet gülistanını lâle bahçesine çevirir:

*Lâle-zâr itmiş letâfet gül-sitânın ser-te-ser
Ruhlarıñla ergavânî câmen ey nahl-i revân* 390-3

Şair bir beyitte de onu bu hâliyle cildi erguvan renkli Gülistan'a⁵⁵ benzeter:

*Ergavânî câmen içre oldı cismüñ ey perî
Ergavânî cild ile gûyâ kitâb-ı Gül-sitân* 390-4

Sevgilinin boyu ve endamı serviye benzer. Bu benzerlikten hareketle onun yeşil elbise giymesi beklenebilir. Fakat o, kırmızıyı tercih eder:

*Serv-kadsin serve 'âdet sebz-pûş olmag iken
Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân* 390-5

Bu güzel görüntüler karşısında âşığa kan ağlamak düşer ve kanlı akan gözyaşı ile sevgilinin kırmızı elbisesi hoş bir uyum meydana getirir:

*Ergavânî câmeni görüp n'ola kan aglasam
Yaraşur âb-ı revâna karşı zîrâ ergavân* 390-2

h. Ayak toprağı, eşik

Âşık, kanlı gözyaşlarıyla sevgilinin yollarını ve eşiğini allara boyar. Böylece, sevgilinin bastığı veya basabileceği topraklar Bedahşan'ın la'l ve yakut

⁵⁴ 390-1.

⁵⁵ Gülistan, Şirazlı Şeyh Sa'dî'nin (ö.1292) eserlerinden biridir. Beyitte 'kitâb-ı gülistan' ifadesi aynı zamanda sevgilinin güzelliğini ve güle benzerliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Burada gülün çiçeğinin üst üste yapraklardan oluşması onun kitap olarak telakki edilmesine sebep olmuştur denilebilir.

dolu madenleri veya gül bahçesi gibi olur,⁵⁶ eşiği ise daha âlem yaratılmadan kanlara boyanmıştır:

*İşigün hûn-âbe-i eşkümlereng-âmîz idi
Yazmadın nakkâş-ı kudret bu bülend eyvâne nakş* 213-4

2. Âşık ve Kırmızı

Âşığa ait kırmızı renkli motiflerin ortaya çıkışının temelinde aşkın ve sevgiliden ayrılığın beraberinde getirdiği hâller ile sevgilinin kırmızı renkli güzellik unsurları vardır. Bu motiflerin renginin belirmesinde ateş ve kan birinci derecede rol oynar.

Âşık maddî ateşlerin yanında sönük kaldığı ayrılık ateşi içerisinde yanar, kebab veya altın olur. Sinesindeki ateş mangaldakinden farksızdır, bedeni de ateş kesilmiştir.⁵⁷ Onu saran ateşi gören, altın işlemeli elbise giydiğini zanneder:

*Zer-beft câme geydi ser-â-ser sanur gören
İtse ihâta cismümüzi yanar odumuz* 193-4

Gönül ateşinin kıvılcımları yıldızlara ulaşır.⁵⁸ Bu kıvılcımlar âh şimşegi içerisinde gökte seyrederken kızgın kılıç üzerine altınla işlenmiş hat-yazı gibi görünür:

*Berk-i âh-ı sûz-nâk içre şîrâr-ı nâr-ı dil
Zer-nişân hatdur görünüür tîg-i âteş-tâbda* 450-4

Kadehe renk veren nasıl ki içindeki şarap ise insana nuraniyet kazandıran aşkın hâlleridir. Âşık, içindeki şarabın rengine bürünen ve bu hâli ile gönül açan kadeh gibi içi dışı bir ve açık meşrepli olmalıdır.⁵⁹ Şair, âşığın hâlini açığa vurmasını *gül gibi meydana çıkmak* ifadesi ile karşılayarak kırmızı rengin belirgin ve dikkat çekici yönlerinden faydalanır:

*'Aşkî bülbül gibi beyân idelüm
Hâlümüz gül gibi 'ayân idelüm* 328-1

Divan'da âşığa ait, kırmızı renk kullanılarak söz konusu edilen unsurlar; gönül-kalp, çehre, yara, göz, kirpik, gözyaşı, kan ve âh olmak üzere sekiz başlık altında ele alınabilir:

⁵⁶ 76-6, 145-5, 183-6.

⁵⁷ 422-5, 34-3, 142-4, 259-2, 244-3, 463-5, 263-1.

⁵⁸ 404-4.

⁵⁹ 299-2, 504-3.

a. Gönül-kalp

Gönlü alan, sevgilinin kırmızı renkli güzellik unsurları olmakla birlikte gönlün kendisi de kan dolu kadehe, goncaya ve sevgilinin hançerine yaraşır altın bir kılıfa benzemekle kırmızı renge bürünmüştür.⁶⁰ Sevgilinin dudağı hayali gönülde, şişe içindeki şarap gibidir:

*Âb-gîne içinde mey gibidür
Leb-i la'liñ hayâli dilde müdâm 329-4*

Gönül ile kırmızı renk arasındaki bağlantı bazen kan ve yaraya dayanır. Ayrılık kılıcı âşığın gönlünü-yüreğini öyle bir doğrar ki onu bu hâlde gören katmerli lâle zanner:

*Şol kadar togradı şemşîr-i firâkuñ ki gören
Dil-i hûnîni hayâl eyledi katmer lâle 466-8*

Kırmızının gönül üzerindeki yansıması bazen de ateş ile bağlantı kurulmak suretiyle oluşur. Gam ateşinden tutuşmuş yüreğin alevleri ile âşığın elindeki kadeh renk bakımından birbirini destekler mahiyettedir:

*Piyâle düşmez elümden hemîşe lâle-sıfat
Şîrâr-i nâr-ı gamuñdan tutuşdı yandı yürek 265-3*

b. Çehre

Altın işlemeli kadeh ele geçse; çehre, şafak gibi gül renkli olur. Âşık, gül renkli kadeh yüzünü kırmızıya boyadığı için sevgiliye solgun yüzünü bir türlü gösteremez.⁶¹ Sevgili onun kırmızı yüzünden hareketle dudağının yâdına şarap içtiğini anlar:

*Mey içdügün lebi yâdına bildi beñzümden
Ne reng virdi bana câm-ı hoş-güvârı görüñ⁶² 257-3*

c. Yara

⁶⁰ 121-1, 275-4, 8-7, k-6-2.

⁶¹ 160-5, 275-5.

⁶² *Renk vermek* ifadesi beyitte hem renklendirmek hem de mecazen sırrın ortaya çıkması anlamına gelmekle istihdam sanatı oluşturur. Deyimin mecazî manası içerisinde yer alan gizliliğin ortaya çıkması hadisesi dudak-sır ilişkisini ortaya koymaktadır. Âşık dudağa duyduğu sevgiyi gönlünde sır olarak -zaten dudak da çok küçük olması, varlığının belli olmaması gibi sebeplerle sır gibidir- saklar ve ona ulaşamadığı için çareyi dudakla benzer renge, şekle ve keyfiyete sahip olduğu için kadehlerde arar. Böylece şarap içme neticesinde çehre kızarır ve âşığın gizli niyeti ortaya çıkmış olur.

Âşığın vücudu baştan başa yaralıdır ve sararmış ten, siyah ve kırmızı yaralar ile üç renkli elbise gibidir. Zayıflayıp bükülmüş vücut sebebiyle âşık altın yüzüğe benzer, sinedeki yara bu yüzüğün kırmızı renkli taşı olur. Rengi sayesinde yaralar gül gibi meydandadır, güneş gibi parlaktır.⁶³

Aşk ateşi ve dertler; sevgilinin cefası ve yüzünün şevki sebebiyle âşıkta - genellikle göğüste- yaralar açılır ve bu yaralar goncaya, güle, gül yapraklarına benzer. Böylece vücut âdeta gül bahçesi olur. Bu yaralar üzerindeki pamukların bir kısmı kana bulandığı için kırmızı gül gibidir.⁶⁴ Kana bulanmayanlar ise yaraların oluşturduğu gam gülistanının beyaz gülleridir:

Gülistân-ı gamuñdur sahn-ı sine
Açılmış ak güldür penbe-i key 514-4

Yara kırmızı renk itibarıyla gülden sonra çiçekler içerisinde en çok lâleye benzetilir. Âşığın vücudu bela sahrası, kanlı dağlar⁶⁵ bu sahrada açılmış lâlelere benzer:

Görinen cism-i zerdümde degüldür dâğ-ı hün-âlûd
Bitüpdür sahn-ı sahrâ-yı belâda lâleler yir yir 190-4

Bir başka beyitte de âşığın başı dağ, sinesi sahra; yaralar ise bu dağ ve sahrayı süsleyen lâleler şeklinde tasavvur edilerek bu benzerlik şöyle dile getirilir:

Tâze dâgumla ser ü sine n'ola zeyn olsa
Kûh u deşt ey yüzi gül lâle-i hamrâ yiridür 66-3

Yara ile lâle münasebeti genel itibarıyla gizli yaranın görünür hâle gelmesi ile ilgili anlatımlarda esas teşkil eder.⁶⁶ Bunda lalenin kırmızı taç yapraklarının yanı sıra bu yaprakların çevrelediği siyah noktanın rolü büyüktür. Âşığın sinesindeki yara, ortasındaki dağ -yanık yarası- ile lâle gibi görünür:

Güyyâ yir yir açılmış lâlelerdür hâkde
Sine üstinde görinen tâze tâze dâğlar 176-4

Sinedeki dağın açılması bazen goncanın açılması ve gül gibi sırrı açığa vurma olarak telakki edilir:

Gonca-veş dâğ-ı sînemüz açalum
Gül gibi keşf-i râza başlayalum 340-2

⁶³ 516-1, 489-3, K-19-47, 194-3, 336-3, 507-4.

⁶⁴ 335-4, 165-4, 120-2, 492-3, 430-5, 183-6, 454-4.

⁶⁵ Dağ, yanık yarası manasına gelir. Lâlenin çiçeklerinin ortasında bulunan siyahlık yanık yarası olarak telakki edilir.

⁶⁶ 518-1, 273-2, 452-3.

Yarayla arasında benzerlik ilişkisi kurulan bir diğer çiçek karanfildir. Karanfile benzetilen yara genel itibarıyla âşığın kafasında yer alır ve bunlar, sarıgın kenarına takılmış karanfil olarak telakki edilir:

*Dir gören taze dâğı başumda
Ne güzel kırmızı karanfûl olur* 156-2

*Seng-i bi-dâduñla serde zahm-ı hûnîmün ki var
Gûşe-i destârda rengîn karanfûldür baña* 12-3

Âşık, sevgilinin gamıyla, başında dağlamak suretiyle yara açar ⁶⁷ ve bu yara ala boyanmış turna teleği gibi olur:

*Gamuñla farkuma bir tâze na'l kesmiş idüm
Başumda âle boyanmış per-i küleğ oldı* ⁶⁸ 489-2

Yara bunların yanısıra kan, alev, altın ve kadeh gibi kırmızı renkli unsurlar ile bağlantılı olarak da şiire yansıtılır. Kanlı yara şarap dolu kadehe, aleve, altına ve altın paraya benzer. ⁶⁹ O, ayrılık derdinin ateşi ile yanan bir köz veya gönlün hazin hâlinde dolaylı kan ağlamaktan kızarmış gözdür:

*Kızardı göz gibi nâr-ı gam-ı fûrkatde ey Bâki
Derûnum hâlin aklar dîde-i hûn-bârdur dâgum* ⁷⁰ 335-5

Âşığın vücudunda bulunan yaraların bir kısmı da çizgi şeklindedir. Bu yaralar sine sayfasına işlenmiş hat ve tuğra, dert sayfasına cetvelle çizilmiş

⁶⁷ Şair bu durumu *na'l kesmek* deyimıyla ifade eder. *Na'l kesmek*, nal ile dağlamak suretiyle damgalamak, nal şeklinde dağlamak anlamlarına gelen bir deyimdir (bkz. İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s.418; M. Ali Tanyeri, Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.198.). Bazı dervişler aşklarının bir göstergesi olarak göğüslerini dağlayarak nal şeklinde yaralar açar. Bu tarz yaraların kafada bulunması gamın büyüklüğünün -gamın baştan aşması- ve sevgili için olmakla değerinin -baş üstünde yerinin olması- bir ifadesidir. *Na'l kesmek* deyimini baş derisine turnak batırılarak açılan yaraların şeklini anlatmak için de kullanılmış olabilir.

⁶⁸ Turnaların bazı türlerinde başın üst kısmında bazı pigmentlerden kaynaklanan kırmızı bir bölüm bulunur. Burada, şair yarayı turnanın başındaki bu bölüme benzetmek istemiş olabilir. Türk savaşçıları eskiden külah, kalpak ve miğferlerine altın suyuna batırılmış ya da kızıla boyanmış kuş tüyleri takarlarmış (bkz. Ömür Ceylan, “Klasik Türk Şiiri’nde Turnaya Dair”, Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 2003, Sayı: 28, s.39,40.). Beyitte bu geleneğe işaret vardır. Şair, bir başka beyitte de âşığın başı üzerindeki sevgilinin kana bulanana kılıcını -gamze veya cefa kılıcı- kırmızıya boyanmış turna teleğine benzetir:

*Fark-ı serde şekl-i şemşîrûñ yiter perr-i küleğ
Bâ-vücûd ol dem ki hûn-ı zahmum içre âl olur* 72-3

⁶⁹ 339-4, 219-1, 335-3.

⁷⁰ Bu beyitte *göz* (كوز) kelimesi aynı zamanda *köz* kelimesini karşılamak ve bu hâliyle *nâr* -ateş- ve *kızarmak* ifadesiyle ile uyusmak suretiyle *ihâm-ı tenasüb* sanatı yapılmıştır.

kırmızı çizgiler olarak tasavvur edilir.⁷¹ Sevgiliyi kucaklamaktan mahrum kalan âşık, onun endamının hasretiyle sinesinde gül renkli servilere benzer elif şeklinde kanlı yaralar açmak ister:

*Hasret-i kaddüñ ile kanlu elifler çeksem
Sînede her biri bir serv-i gül-endâm olsa* 460-4

d. Göz

Göz, kanlı yaşlar döktüğü için kırmızıdır ve âşığın vücudundaki yaralarla güzel bir uyum oluşturur. Kan dolu göz âşığın vücudunda yaralarla oluşmuş gül bahçesine nezaret eden bahçıvan gibidir. Bu gül bahçesindeki gülleri sevgilinin ayağı toprağına -âşık ölüp ona karışmak hevesindedir- hediye etmek ister:

*Gül-sitân-ı tende oldı çeşm-i pür-hûn bâg-bân
Hâk-i pâye tuhfe ey gonca gül-i ahmer çeker*⁷² 183-6

Kanlanmış haliyle âşığın gözleri iki nar gibidir. Dökülen kanlı gözyaşı damlaları ise nar tanelerine benzer:

*Mihmân olunca derd ü gamuñ dilde mâ-hazar
İki enâr dâneledi çeşm-i hûn-feşân* 362-3

Gözyaşı deniz, göz o denizde yüzen kırmızı renkli kayık gibidir.⁷³ Aşığın kanlı gözü lâleye, sevgilinin dişlerinin hayali ise ondaki jaleye benzer:

*Jâlelerdür lâle-i sîr-âba düşmüş gûyiyâ
Dürr-i dendânuñ hayâli çeşm-i pür-hûn-âbda* 442-4

e. Gözyaşı

Gözyaşı, genellikle çekilen çile ve derdin büyüklüğünün bir göstergesi olarak kanlıdır ve bu münasebetle kırmızı renktedir. Bu renk çoğu zaman gözyaşının kan ile ve yer yer *mey-gûn*, *gül-gûn* gibi ifadelerle birlikte zikredilmesi ve Arapça'daki karşılığı olan *dem* (دمع) kelimesine benzerliğinden hareketle, şarap anlamı

⁷¹ 327-5, 505-5, 327-2.

⁷² Gül-i ahmer -kırmızı gül- ifadesi gözün sevgilinin yolunda döktüğü gözyaşı birikintileri için de kullanılmış olabilir. Beyitte ayrıca *çekmek* ifadesinden hareketle sevgilinin ayağı toprağının kapalı istiare ile kehribara benzetildiği ve bundan hareketle gözyaşının sevgilinin yoluna akmasının bu sebebe dayandırıldığı söylenebilir.

⁷³ 183-6, 433-2.

bulunan *dem* (دم) 'in cinas, iham-ı tenasüb ve tevriye yoluyla kullanılması suretiyle şiire akseder:⁷⁴

Dîdeden kanlu yaşum aksa dem-â-dem ne 'aceb
Cigerüm pâreledi hançer-i âzâr-ı firâk 244-2

Gözyaşının kırmızı renkli olmasıyla sevgilinin yüzü ve dudağı arasında yakın ilişki vardır. Sevgilinin yüzü için akan gözyaşı gül renkli, dudak yüzünden dökülen gözyaşı ise la'l ve şarap renklidir.⁷⁵

Gözyaşı sevgili ve âşık ile ilgili bazı unsurların kırmızıya boyanmasında önemli rol oynar. Sevgilinin eşiğini kırmızıya boyar, renklendirir. Sevgilinin yoluna ve ayağına saçılmış gül, gül yaprağı ve la'l gibidir. Âşığın gözünün ve solgun yüzünün kırmızılığı ondandır. Eller de gözyaşını sildikçe mercan gibi kırmızı renkli olur.⁷⁶

Divan'da gözyaşı renk ekseninde sıklıkla şarap, mücevher, gül ve lâle gibi unsurlarla teşbih ve tenasüb oluşturularak zikredilir: Şaraba benzer, âşığın gözünden sürahiden boşanırcasına dökülür. Mücevher ve Bedahşan la'line benzemekle birlikte âşığın nazarında bunlardan sevimlidir. Aşk sebebiyle ile nar tanesi gibi saçılır, seher rüzgârında badem çiçeği gibi dökülür. Meclisi güller ile donatır, döküldüğü yeri gül bahçesi kılar. Gam dağlarının gül ve erguvanları, dert vadisinin lâleleri âşıkların gözyaşı ile oluşup tazelenir.⁷⁷ Ferhad'ın gözyaşlarıyla Bîsütûn Dağı'nın üstünde gül bahçesi oluşmuştur:

Bî-sütûmî gül-şen itmiş hûn-ı çeşm-i Kûh-ken
'Âşika sevdâ-yı vasl-ı yâr ile tag üsti bâg 227-2

f. Kirpik

Kirpikler de gözyaşlarından dolayı kanlıdır. Bu hâliyle sevgilinin yanağını nakşetme maharetinde Bih-zâd'a dahi üstatlık edebilecek kalem olarak telâkki edilir.⁷⁸

Yazmada nakş-ı 'izârün müje-i hûn-âlûd
Katı çok renk virüpdür kalem-i Bihi-zâde 423-2

g. Kan

⁷⁴ 142-1, 491-4, 244-2, 465-3.

⁷⁵ 491-4, 319-1, 142-1.

⁷⁶ 76-6, 213-4, 183-6, 503-1, 482-5; 433-2, K.6-5, 131-4, 159-1.

⁷⁷ 507-2, 529-1, 358-6, 492-5, 5-4; 49-5, 404-2, 501-2, 149-1; 362-3, k-18-1; 503-1, 541-4, 206-3; 109-2, 529-3.

⁷⁸ Bih-zâd, 15. yüzyılda yaşamış İranlı ünlü bir minyatürcüdür. Burada âşığın sevgilinin yanağının hayalini sürekli göz önünde tutmasından kaynaklandığı düşünülen bir ustalık söz konusudur.

Âşığın yara, gözyaşı ve gözünün kırmızıya boyanmasında temel faktör kandır (bkz. İlgili bölümler). Sevgili âşığa karşı kanlı katil gibi davranır ve onun kanını döker.⁷⁹ Sevgilinin kırmızı elbisesi âşığın kanına girdiğini gösterir:

*Kanına girmiş boyınca Bâkî-i dil-hastenüñ
Ergavânî câme geymiş sanmañ ol serv-i revân 390-6*

Âşığın kanı renk itibarıyla sıklıkla şaraba benzetilerek şiire yansıtılır. Âşığın kan yutması şarap içmek olarak telakki edilir. Sahralarda açılan lâleler Ferhad'ın kan dolu gönlünün nişanesidir (bkz. Lâle).⁸⁰ Kan dolu gönül, gül renkli kadeh gibidir:

*Mey-i râhat dileyü çekme gam-ı devrânı
Câm-ı gül-reng yiter sana dil-i pür-hûnuñ 275-4*

h. Âh

Âhın kırmızı renk ile bağlantısı ateşli olarak tasavvuru münasebetiyledir. Âh ateşi feleği yakabilecek güçtedir. Güneş ve yıldızlar onun bir kıvılcımıdır.⁸¹ Tan yerinin kızılığının ateşinden kaynaklanır:

*Şâm-ı gamda meskenüm bir künc-i zulmetdür velî
Şû'le-i âhum yakar her subh şem'-i hâveri 515-3*

Âhın kıvılcımları altın renklidir. Âşık, âhını bu hâliyle altın işlemeli bir kılıç gibi uzatarak felek ile cenk eder.⁸² Âh bazen alev şeklindedir ve bu hâliyle de parlak bir kılıç gibidir:

*'Alev-i âteş-i âhum degül eflâke çıkan
Ahter-i bahtuma bir tîg-i musaykal çekdüm 327-3*

3. Tabiat ve Kırmızı

Bâkî Divanı'nda kırmızı renk itibarıyla söz konusu edilen tabiata ait unsurlar ilkbahar, sonbahar, çiçekler, meyveler, güneş ve şafaktır.

a. İlkbahar

Kırmızı rengin en geniş manada yer aldığı mevsim ilkbahardır. Bu mevsimin anlatımında kırmızı renkli çiçekler ve buna bağlı olarak sevgilinin yüzü, dudağı ve kadeh üzerine renk ekseninde oluşturulan teşbih ve tenasüpler önemli bir yere sahiptir.

⁷⁹ 165-4, 72-3.

⁸⁰ 154-7 236-8, 236-8, 154-7, 359-3, 449-2. Kan yutmak ve kan dolu gönül, çekilen ıstırabın çokluğunu anlatan ifadelerdir.

⁸¹ 72-2, 258-2, 263-4, 92-6, 512-1.

⁸² 296-5, 362-4.

Baharın tabiattaki en önemli güzellik unsuru güldür. Bahçeler onunla güzelleşir. Coştuğu için kırmızımsı akan sular da gül suyuna benzer.⁸³ Gül mevsiminde ırmak kenarı, sevgilinin dudağı ve kadeh güzel bir renk uyumu oluşturur:

*Mevsim-i gülde n'olur medrese vü mescidden
Leb-i cûy u leb-i cânân u leb-i câm olsa 435-3*

Bu mevsimde çiçekler altın ve mücevherler gibidir. Lâleler süslü kâse; gül, jaleleri ile kıymetli incilerle dolu sadef gibidir.⁸⁴ Lâle dağ eteklerinde tutuşmuş buhurdana benzer. Baharın misk kokusu âleme ondan yayılır:

*Büy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâg-ı dehre
Yakalı dâmen-i küh-sârda micmer lâle 466-3*

Güller sofraya, nergisler altın kadeh ve altın meşaleye benzer. Kırmızı renkli çiçekler sevgilinin yüzü sebebiyle yanmış ateş, sümbüller bu ateşlerden çıkan dumandır.⁸⁵ Nisan bulutu, erguvan fidanı üzerine nar çiçeği renkli yakut ve inciler döker:

*Murassa' sâye-bânından dökildi ebr-i nîsânuñ
Dür ü yâkût-ı rummânî nihâl-i ergavân üzre 419-5*

Sevgilinin yüzünü gören ve kadehe sahip olan kişi bahara, güle ve erguvana minnet etmez. Lâle renkli kadehlerle meclis, bahara ihtiyaç bırakmaz. Yeşil zemin üzerinde lâle yüzlü bir sevgiliyle oturmak büyük devlettir. Baharın, sevgilinin gül yüzü olmadan âşık için bir değeri yoktur.⁸⁶

b. Sonbahar

Sonbaharın kırmızı renk arasındaki bağlantı kırmızı renkli yapraklara dayanır. Sonbaharda yapraklar altın renklidir. Bunlar bahçelerde ve bahçedeki sularla güzel bir manzara oluşturur. Su üzerinde seyreden yapraklar altın olarak tasavvur edilir. Çimenlere dökülmüş olanlar, bahçeye saçılmış altın tepsilere benzetilir.⁸⁷ Söğüt yaprağı su üzerinde altın işlemeli kılıç gibi görünür:

*Berg-i bîdi bâgda âb-ı revân üzre görüp
Didiler akmış gılâfından bu tîg-i zer-nişân K-22-3*

Âşık sevgiliden ayrı kalınca güllere bakarak teselli bulmaya çalışır, fakat sonbaharda bundan da mahrum olur:

⁸³ 358-4, 470-3, 287-5.

⁸⁴ 180-7, 392-3.

⁸⁵ 392-2, 487-1, K-24-38.

⁸⁶ 406-4, 406-3, 379-1, 331-2.

⁸⁷ K-22-1,138-6, 371-3, K-22-4.

*Fürkatüñde gönüm eglerdüm gül-i gül-zâr ile
Gül de gitdi yaluñuz kaldum gamunda zâr ile 415-1*

c. Çiçekler

Divan'da kırmızı renkli çiçeklerden gül, lâle ve karanfil ile nar ve erguvan ağacının çiçekleri söz konusu edilir ve bunlar, genel itibarıyla sevgilinin görünüşünü ve âşğın hâllerini tasvir etmede kullanılır.

Çiçekler genel anlamda konu edildiğinde ise genellikle teşbihler yoluyla renklerine vurgu yapılarak şiire yansır. Baharda her yeri kaplayan çiçekler etrafa saçılmış mücevher, altın ve kana benzer.⁸⁸ Şair, bir beyitte onlardaki kırmızı rengi utangaçlığa dayandırır:

*Gül ü şakâyıkuñ ol reng-i rûların gördüm
Hicâbı gâlib iki dil-sitâna beñzetdüm 337-4*

Gül:

Bâkî Divanı'nda en çok konu edilen çiçek güldür. Bunda onun güzelliği, güzelliğinde ise rengi birinci derecede rol üstlenir ve şairin gül yaprakları için *rengîn* kelimesini kullanması bu durumun en belirgin göstergelerinden biridir:

*Rengîn varaklar aldı ele ta ki eyleye
Tahrîr-i medh-i hâce-i sâhib-vekâr gül 306-6*

Gülün rengi sadece güzelliği değil, güzelliğin anlamlı hâle gelmesinde büyük ölçüde katkı yapan nazı da beraberinde getirir:

*Döndi bezm-i bâgda bir dil-ber-i tannâze gül
Cilve-i hüsn eyledi girdi libâs-ı nâze gül 301-1*

Onun çiçeklerin şahı olarak telakkisinde kırmızı rengin yeri çok önemlidir. Bu renk ona güzellik ve nazın yanı sıra heybet ve vakar da kazandırarak seçkinlere özgü bir görüntü arz etmesine vesile olur. Gül şahı - şah dal anlamına da gelir- kırmızı elbisesini giyip gelse ve kulak verip dinleyecek olsa lâleler kıssahanlar gibi dile gelip onun için güzel hikayeler anlatmaya başlar:

*Gûş tutsa şâh-ı gül çıksa libâs-ı âl ile
Kıssa-ı rengîne başlar lâle-i la'îlîn-kabâ⁸⁹ 8-6*

⁸⁸ 180-7, 135-3.

⁸⁹ *Gûş tutmak* ifadesi kulak vermek, dinlemek anlamındadır. Bu ifadeyle gülün kulağa benzerliği - kulak vermek ayrıca gülün açıldığı zaman eğilmesi ile de ilgilidir- ima edilmektedir. Lâlenin kıssa anlatmak münasebetiyle dile -bunda şeklinin de payı vardır- benzetildiği söylenebilir.

Kırmızı renk gülün varlığını ve güzelliğini belirgin bir şekilde gözler önüne serer. İnsanların içe kapalılığının ortadan kalkması, neşelenmesi gibi anlamlara gelen ve ‘gül gibi gül açıl, gül gibi sen de dökül saçıl’⁹⁰ gibi ifadelerle şiire giren *gül gibi açılmak* deyiminin ortaya çıkışında bu rengin göze hitap seviyesinin ve gönül açıcılığının payı büyüktür. Şair, gülün açıldığı zaman rengi sayesinde göz önünde olması ile gizli hâllerin açıklanması arasında da bağlantı kurar:

*‘Aşkı bülbül gibi beyân idelüm
Hâlümüz gül gibi ‘ayân idelüm 328-1*

Gül ile genellikle teşbih ve tenasüpler vasıtasıyla sevgilinin yüzü ve kulağı, kadeh, kan, ateş ve yara gibi unsurlar arasında renk esasına dayalı olarak çeşitli bağlantılar kurulur.⁹¹ Gonca da sevgilinin dudağı ile ağzı, bülbül yavrularının ağzı ve ucundaki kısım itibarıyla taç ile ilişkilendirilir.⁹²

Gülün kırmızılığı kişileştirmeler ve hüsn-i ta’liller yoluyla verilirken; kırmızı gömlek veya elbise giymesi, sevgilinin güzelliğinin yansımaları, sevgilinin yüzünü kıskanması münasebetiyle içinde oluşan yarayı açığa vurması, aşk şarabı içmesi ve utanması söz konusu edilir.⁹³

Güldeki bu güzel renk ilâhî sanatın bir yansımasıdır. Şair bu durumu Allah’ın rahmet ve fazlına dayandırarak şöyle ifade eder:

*Bûy-ı nesîm ü reng-i gül ü revnak-ı bahâr
Âsâr-ı fazl u rahmet-i Perverdigârdur 152-2*

Bir beyitte de ‘âl’ kelimesini tevriyeli kullanarak peygamber evlâdını gül olarak nitelendirir:

*Döndi safâda encümen-i Mustafâya bâg
Hayl-i şükûfe zümre-i Eshâb u Âl gül 308-3*

Lâle:

Kırmızı renk itibarıyla gülden sonra en çok zikredilen çiçek lâledir. Gül genellikle bir bahçe çiçeği olarak zikredilirken; o, bahçenin yanı sıra sahralarda da söz konusu edilerek şiire yansır. Şair bu durumu bir beyitte sevgilinin güle benzemesi sebebiyle yerinin gül bahçesi, âşığın yerinin ise ayrılık sebebiyle sahralar olacağı telakkisine dayandırır. Gül bahçesindeki gonca Şirin’in dudağının numunesi, sahradaki lâle Ferhad’ın kanının nişanesidir:

⁹⁰ 287-1, 287-2.

⁹¹ 305-1, 276-6, 466-6, 286-7, 328-9, 286-1, 286-2, 239-4, 487-3, 306-4.

⁹² 189-2, 424-2, 450-2, 308-8, 286-3.

⁹³ K-7-8, 8-6, 242-1, 306-1, 243-2, 337-4.

*Nümüne gonca-i gül-şen leb-i rengîn-i Şîrine
Nişâne lâle-i sahrâ dil-i hûnîn-i Ferhâde 449-2*

Lâlenin kırmızılığı da genellikle teşbih ve tenasüpler yoluyla başta kadeh olmak üzere, sevgilinin yüzü, kan, yara, ateş, kırmızı fanus, kırmızı mendil ve taç gibi unsurlarla bağlantılar kurularak ele alınır.⁹⁴ Şair, lâleyi renk ve şekil itibarıyla kırık kadehe benzetir ve onu kan dolu olarak tasavvur eder:

*Bak sâgar-ı şikeste-i pür-hûn-ı lâleye
Cemşîdden nişâne kalan yâd-igârı gör 122-7*

Lâle aynı zamanda aleve benzer. Bahçede gül ve erguvan çiçeklerini tutuşturan -onların açılmasını sağlayan- odur:

*Ergavânlar tutuşup hurmen-i gül yanmag için
Gül-sitân mîlkine âteş kodı yir yir lâle 466-5*

Görünüş itibarıyla bazen; kırmızı elbise giymiş, yüzü utancından kızarmış sevgiliye benzetilir.⁹⁵ Bazen de sevgilinin yüzüyle karşılaştırılır. Sevgilinin gül yüzünün güzelliği onda yoktur ve onu kışkandıği için toprağa batmıştır:

*Lâle reşk-i ruh-ı gül-gûnuñ ile pâ-der-gil
Gam-ı zülfüñle perişân u mükedder sünbül ⁹⁶ K-24-36*

O, sevgilinin yüzünün *başı açık delisidir*. Şair, şarabı karşılayan *kızıl deli* deyimini çağrıştıracak şekilde ve böylece onun kadehe de benzerliğini kasden bu durumu şöyle ifade eder:

*Ruhunuñ lâle baş açuk delüsi
Hâli sevdâsı var dimâgında ⁹⁷ 424-3*

⁹⁴ 53-4, 323-2, 466-7, 300-1, 190-4, 173-4, K-7-13, K-7-14, 466-4, 487-2, 514-1.

⁹⁵ 337-4, 135-5.

⁹⁶ Bu beyitten hareketle gülün lâleye tercih edildiği söylenebilir. Bunda sevgilinin yüzünün lâleden ziyade güle benzetilmesi esastır. Gül zarafet yönünden lâleden üstündür, ondaki koku lâlede yoktur.

⁹⁷ Lâlenin sevgilinin yüzüne heveslenmesi deliliktir. *Başu açık deli* tabiri genellikle, delinin başına koyduğu kavuk ve benzeri nesnelere çocuklara kaptırması sebebiyle başının açık olmasına dayanır. Başu açık olmak ayrıca fukaralık göstergesidir. Bunun yanı sıra özellikle yüksek bir makamdan bir şey talep edileceği zaman huzura başu açık çıkılır. Lâlenin başu açık deli olarak tasavvuru bu manalara dayandırılabilir. Delilik ve başu açıklık durumları aynı zamanda onun Mecnun'a benzerliğini -bu benzerlikte lâlenin büyük ölçüde sahralarda açan bir çiçek olmasının da payı vardır- de söz konusu kılar. Başu açıklık, saçsızlık anlamına da gelir. Lâlenin böylece sevgilinin yüzüne duyduğu sevdâ sebebiyle âdeta sadece 'yüz'den ibaret hâle geldiği ifade edilmekle; saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıyan abdallara da benzetildiğini söylemek mümkündür.

Lâle renk itibarıyla mücevherler içerisinde la'l taşına benzetilir. Bahçe ve sahralar lâlelerle donandığı zaman Bedahşan'ın madenlerine benzer.⁹⁸

Karanfil, erguvan ve nar çiçeği:

Karanfil, sevgilinin yüzünün sevdasıyla kırmızıya boyanarak açılır. Âşığın başındaki taze yara karanfil gibidir.⁹⁹ Şair onun sarıgın kenarından görünüşünü şöyle tasvir eder:

Seng-i bî-dâduñla serde zahm-ı hûnîmün ki var
Gûşe-i destârda rengîn karanfüldür baña 12-3

Erguvan ve nar ağacının çiçekleri de divanda kırmızı rengi ile çeşitli benzetmeler ve hüsn-i ta'lillerde yer alır. Erguvan çiçekleri la'l ve yakuta benzer. Âşığın gözyaşı sebebiyle karaağaç, erguvan fidanı gibi kırmızıya boyanır. Erguvan fidanının kırmızı çiçekleri sevgilinin teninden dökülen ter damlalarıdır.¹⁰⁰ Memduhun hançeri düşmanın vücudunu baştan ayağa kana boyayarak erguvana döndürür:

'Adûnuñ kalsun endâmın ser-â-pâ kana müstagrık
Bitürsün bâg-ı nusretde nihâl-i ergavân hançer 155-5

Nar çiçeği sâkînin yüzünün rengi vesilesiyle zikredilir. Şair gül bahçesi, kadeh, gonca, ateş ve yüz ile renk çatısında tenasüp oluşturarak ona şirde şöyle yer verir:

Gül-sitân-ı bezme sâgar gonca-i sîr-âb ise
Âteşin ruhsârı sâkînuñ de bir gül-nârdur 58-2

d. Meyveler

Divanda kırmızı rengi ile söz konusu edilen meyveler şeftali, nar ve elmadır. Şeftali sevgilinin yüzü, nar âşığın gözü, elma şafak vakti görünen dolunay ile ilgili olarak teşbihlerde kendisine benzetilen olarak yer alır (bkz. İlgili bölümler).

e. Güneş-yıldız

Beyitte lâle ayrıca, kapalı istiare yoluyla kalbe benzetilmiştir. Kalbin içinde süveyda adı verilen siyah bir nokta bulunduğu telakki edilir. Lâlenin kırmızı taçyapraklı çiçeği kalbi, ortasındaki siyahlık -beyitte sevgilinin beniyle ilişkilendirilmiştir-, bu süveydayı karşılar.

⁹⁸ K-7-10, K-17-4.

⁹⁹ 284-4, 156-2.

¹⁰⁰ K-22-7, M-1-III-1, K-8-2.

Güneşin rengi genellikle altına ve altından yapılmış eşyalara benzetme yoluyla şiirde yer bulur. Bu eşyalar; altın top, altın buhurdan, altın tabak, altın taç ve altın kadehtir.¹⁰¹ Altın dışında gül ile ilişkilendirilir; sabah vakti görünen güneş, ilkbaharın feleğin çatısına yadigâr bıraktığı bir güldür:

*Gün togdı sanma penbe-i subh ile nev-bahâr
Urdı sipihr sakfına bir yâd -igâr gül* 305-2

Güneş-altın ilişkisi güneş ışığı tasvir edilirken de geniş yer tutar. Güneş ışığı altın kalem, altın zincir ve altın cetvele benzer.¹⁰² Güneş Simurg, ışığı onun altın kanadıdır:

*Fasl-ı şitâda beyza-i sîmîn idi gûy-ı zemîn
Aldı kanadı altına sîmürg-i zerrîn-bâl ü per* 78-3

Benzer durumlar yıldızlar için de geçerlidir. Yıldız -şahap- kayarken oluşan çizgi şeklindeki görüntü altın mile benzer. Altın renkli yıldızlarla gökyüzü altın işlemeli çadır gibidir.¹⁰³

Güneş ve yıldız bazen ateşle ilişkilendirilir: Yıldızlar gökyüzüne saçılmış köz gibidir. Güneş, ayrılık ateşi ile yanıp yakılır.¹⁰⁴

f. Şafak

Şafak vakti gökyüzünde oluşan kızılılık, kırmızı rengin tabiatta oluşturduğu en güzel manzaralardan biridir ve şiire genellikle ateşe benzetilmek suretiyle akseder. Şafak sevgilinin cihanı yakan aşk ateşi, bu vakitte görünen hilâl ondan çıkan bir alev gibidir. Hilâl ayrıca, bu kızılılık içinde, altın renkli kayık veya kadeh şeklinde görünür.¹⁰⁵ Yârin aşkı ile felek saki, şafak şarap, hilâl kadeh gibidir:

*Bâkıyâ 'işrettedür 'aşkıyla yâruñ kâ 'inât
Nukl encüm mey şafak sâkî felek sâgar hilâl* 293-5

Dolunay şafakta bir yanı kırmızı bir yanı sarı elma şeklinde görünür:

*Şu sîb şekline girdi şafakda cirm-i kamer
Güzellenüp ola bir yanı sarı bir yanı al* K-20-4

Şafakta deniz kırmızıya çalar. Dalgalar hilâl biçiminde, kadehi hatırlatır. Şair bu şekilde onu şarap karışmış olarak tasavvur eder:

Hilâl-âsâ fûrûzân oldı bahr-i nîl-gûn üzre

¹⁰¹ 183-5, K-23-5, 417-9, K- 6-22, K-25-16, K-7-1, K-22-34, 78-1, K-4-17, K-5-37, 257-5, 256-1.

¹⁰² 147-9, 439-4, 236-6, k-1-9.

¹⁰³ 472-3, 530-10.

¹⁰⁴ 189-4, M-1-V-6.

¹⁰⁵ K-23-3, 400-1, 420-8.

Şafaktan dem urur âb-ı şarâb-âlûdı deryânun 279-4

4. Eşya

Bâkî Divanı'nda kırmızı renkli eşyalar genellikle teşbihlerde kendisine benzetilen ögesi olarak kullanılır. Kırmızı renkli olmalarından hareketle en geniş yeri tutan eşyalar kadeh, şarap, bazı değerli taşlar ve altındır. Bunların yanı sıra kırmızı elbise, kumaş ve mühür de yer yer konu edilir.

a. Kadeh-şarap

Rengi esas alınarak kadeh ve şarap, genellikle, çeşitli teşbihlerde kendisine benzetilen ve benzeyen olarak yer alır. Bu yolla, başta sevgilinin dudağı olmak üzere; sevgilinin yüzü, güneş, mühür, kan ağlayan göz, kanlı gözyaşı ve gibi unsurlar ile ilişkilendirilir; görüntü ve etki itibarıyla yer yer sevgili olarak nitelendirilir.¹⁰⁶ Bir beyitte şair, güzellik anlamı bulunan *âb u tâb* ve mutluluğun karşılığı olarak *safâ* ifadelerini zikretmek suretiyle, kırmızı rengin güzelliğe ve neşeye olan katkısını da vurgulayacak şekilde kadeh ve şarap ile sevgilinin dudak ve yüzü arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder:

*Hüsn-i ruhuñla lutf-ı lebüñden haber virür
Hep âb u tâb-ı cevher-i câm u safâ-yı mül 304-4*

Kadehin rengi itibarıyla en çok gül renkli olarak adlandırılır, güzelliği ve çekiciliği genellikle bu özelliğine dayandırılır.¹⁰⁷ Kadeh gül, meyhane gül bahçesi gibidir. Sâkînin elinde kadeh, dalındaki güle benzer.¹⁰⁸ Gül den farkı dikensiz olmasıdır ve bu yönüyle üstünlük kazanır:

*Seyr-i bâg-ı bezme gel câm-ı mey-i gül-gûna bak
Gül-şen-i cennetde açılmış gül-i bî-hârı gör 71-4*

Kadehin rengi çiçekler içerisinde gülden başka, lâle ve erguvan kullanılarak da ifade edilir. Lâle renkli kadehle süslenen meclis, gül mevsimine ihtiyaç bırakmaz, erguvan renkli şarap gönülden gamı giderir.¹⁰⁹ Sâkînin, üzerinde ben bulunan gül çehresinin aksettiği kadeh lâleye benzer:

*'Aks-i hâl-i 'ârızından sâkî-i gül-çihrenüñ
Lâle-i sîr-âb olur câm-ı şarâb-ı dil-güşâ 15-5*

¹⁰⁶ 95-2, 208-3, 256-1, K-19-7, 54-2, K-6-5, 53-5, M-5-III-4, M-5-III-5, M-9-I-4, 504-2, 63-1, 261-3.

¹⁰⁷ m-10, 20-3, 140-6, 205-3, 254-3, 318-6, 386-6; 460-3, 524-5, 525-1.

¹⁰⁸ 471-1, 435-4, 124-3, 499-1.

¹⁰⁹ 103-4, 323-2, 139-5, 406-3, 281-2.

Şarap ve kadeh ile çiçeklerden başka altın, la'l, yakut, kan ve ateş arasında da ilgi kurulur ve bunlar genellikle birlikte zikredilerek tenasüb oluşturulur. Şair bir beyte kırmızı renk ekseninde kadeh, şarap, altın, la'l ve ateşi şöyle yerleştirir:

*Şarâb-ı la 'l-fâm u zevrâk-ı zerrîni terk itdüm
Ben ol keştî ile ol âb-ı âteş-nâkden geçdüm 316-2*

Altın ve değerli taşlarla kurulan bağlantı rengin yanı sıra şarabın kıymetine de delalet eder. Şair yer yer şarabın mecazi karşılığı olan *la 'l-i müzâb* -erimiş la'l- ifadesini kullanır ve onu hem rengini, hem keyfiyetini kasten *kibrît-i ahmer* olarak nitelendirir:

*İbrîk-i zerden sâkıyâ la 'l-i müzâbı kıl revân
Altın olur işüñ hemân Kibrît-i ahmer kendidür 95-3*

Şarap damlaları la'l ve yakuta benzer ve bunların döküldüğü yer Bedahşan toprağına döner:

*Cür 'a saçdıkları yir kân-ı Bedahşâna deger
La 'l ü yâkûti n 'ider mey-gede kallâşları 483-6*

Divan'da şarap ile renk bağlantısı kurulan bir diğer unsur kandır.¹¹⁰ Şair bir beyitte dost anlamına gelen *hem-dem* ifadesindeki *dem* kelimesinin kan ve şarap anlamlarını da çağrıştırmak, şarap ve kanın benzerlik ve uyuşumunu şöyle yansıtır:

*Bir nefes hem-dem olup def 'i melâl eyleyecek
Bulmadum dünyede câm-ı mey-i hamrâdan yig 261-4*

İnsanla ilgili bazı hâllerin ortaya çıkması ile şarabın rengi arasında ilişki vardır. Bu hâllerin başında açık meşreplilik gelir. İçindeki şarabın rengine boyanan, içindekini aynen yansıtan kadeh gibi insanın da içi dışı bir olmalıdır; ayrıca, gül renkli şarapla kadeh gibi uyuşmayan insan rint meşrepli olamaz:

*Olamaz meşreb-i rindâna muvafık şol kim
Câm-veş bâde-i gül-gûn ile hem-reng olmaz 204-3*

Gerek kadehin gerekse insanın açık meşrepli olarak yansıtılmasında kırmızı rengin belirginliği, göze hitap seviyesi ve insan üzerindeki etkisi önemli rol oynar. Rengine büründüğü içindeki kırmızı şarap kadehi açık meşrepli yapar:

*'Âşık güşâde-meşreb olur câm-ı mey gibi
Hem-dem idinse kendüsine tañ mı sâgarı 504-3*

Kadeh açık meşrepli olmanın yanında aynı zamanda gönül açıcıdır. Şair onun bu hâlini lâle ile karşılaştırma yaparak dile getirir. İçindeki siyahlık dolayısıyla

¹¹⁰ 208-4, 429-3, 472-2, 544-1.

lâlenin gönlü karanlık ve darlık içindedir. Kadeh gül gibi, katıksız kırmızı rengiyle gönül açıcudur:

*Tîre-dıldür lâle-i Nu'mânî 'arz itmeñ bize
Gül gibi câm-ı şarâb-ı dil-güşâyâ mâliküz* 191-6

Gönül açıcılık neşelendirmeyi beraberinde getirir ve bunda da rengin payı vardır. Bir beyitte kadehteki kırmızı renge dayalı aydınlık, sıcaklık ve bunun neticesinde ortaya çıkan neşe şöyle dile getirilir:

*Ele câm-ı musaffâ al derûmuñ pür-safâ olsun
Harîm-i bezmüne tâb-ı mey-i rûşen ziyâ olsun* 350-1

İlkbahar mevsimi neşeyle iç içedir. Kadeh de renk bakımından güle benzemekle insan üzerinde bahar neşesi ortaya çıkmasına yardımcı olur:

*Bâkıyâ 'ayş-ı bahâr eyler idük meclisde
Sâkî-i lâle- 'izâr u mey-i gül-fâm olsa* 460-5

Kadeh ve şarabın renk birliğinden hareketle ele alınan bir diğer hâl ikiyüzlülüktür. Şair içindeki gül renkli şarapla aynı renkte olmakla içi dışı bir olan kadehe, dolayısıyla samimi ve doğru insanlara değer verilmeyip iki yüzlülüğün geçerli olduğunu söyleyerek yaşadığı dönemden şikayet eder:

*Metâ '-ı bâde-i gül-reng şimdi ayakda
Kumâş-ı zühd ü riyâ turmayup satılmakda*¹¹¹ 444-1

b. Kırmızı Taşlar ve Altın

Bâkî Divanı'nda kırmızı rengi esas alınarak kullanılan taşlar la'l, yakut ve mercandır. Şair bunları ve altını genel itibarıyla teşbihlerde ve tenasüplerde temelde kırmızı renk esasına dayalı olarak kullanır.

La'l renk, güzellik ve kıymet yönüyle genellikle sevgilinin dudağının anlatımında kullanılır (bkz. Dudak). O, sevgilinin dudağından utandığı için kırmızı renge bürünmüştür:

*Şîrîn lebüñ yanında olur şerm-sâr la'l
Rengîn sözüñ katında bulur inkisâr la'l* 311-1

Yakut da genellikle dudak ile ilgili teşbihlerde yer alır. Bu teşbihlerde kırmızılığı ve emildiğinde ilaç etkisi yapması benzetme yönlerini teşkil eder (bkz. Dudak).

¹¹¹ Bu beyit, "kadehe şarap kondukça zühd ve riya anında ortadan kalkar" şeklinde de anlaşılabılır.

Mercan hem taş, hem bitki olarak zikredilir. Kadehteki şarap damlaları mercan teşpih taşlarına benzer. Kanlı gözyaşı deryasında sevgilinin hayali mercan dalı gibi görünür.¹¹²

Altın, genellikle güneş ve kadeh gibi kırmızı renkli unsurların renginin tasvirinde zikredilen bir madendir (bkz. İlgili bölümler). Divan'da yer yer altından yapılmış kadeh, yüzük, top, cetvel, tabak, tepsi, hokka ve para gibi eşyalar vasıtasıyla zikredilir ve bu eşyalar teşbihlerde kendisine benzetilen olarak yer alır. Şair bir beyitte altının yerine 'kızıl' kelimesini kullanır:

*Beni müflis sanur gerçi görenler rûy-ı zerdümden
Velî ağ akçadur eşküm kızıl dînârdur dâgum 335-3*

c. Diğer eşyalar:

Kırmızı renk münasebetiyle kullanılan diğer eşyalar elbise, kumaş, mühür ve kibrit-i ahmerdir. Kırmızı elbise sevgilinin görünüşüne güzellik, memduhunkine heybet katar (bkz. Sevgili-Elbise, Savaş). Memduh ihsanı olan parayı kırmızı bez içinde verir. Misk, sevgilinin beni sebebiyle ceylan göbeğine oturan kandan meydana gelmesinin bir nişanesi olarak al kumaşa sarılır.¹¹³ Mühür kırmızı mürekkebe bandırılmış olduğundan sevgilinin dudağına ve kızarmış göze benzer.¹¹⁴ Kibrit-i ahmer, kırmızı kükürt anlamına gelir. Simya ilminde altın elde etmede kullanılır. Divan'da, şarap ve kalemi vafsetmek için kullanılır (bkz. Kadeh-şarap, Şiir).

5. Savaş

Savaş söz konusu olduğunda ortaya çıkan en yaygın renk kırmızıdır. Kırmızı kan rengi olduğundan korkuyu ve buna bağlı olarak heybeti beraberinde getirir. Memduh bu yüzden savaş meydanında kâfirlere karşı kırmızı elbise giyerek endam gösterir:

*Ceng meydânında yâ hod kırmızı dîbâ geyer
Rezm-gâhuñ tâ mehâbet göstere küffârına 407-5*

Bu durum aynı zamanda kırmızının diğer renkler içerisinde çarpıcı olmakla ve böylece memduhu askerler içerisinde belirgin hâle getirmekle cesaretin de göstergesidir.

¹¹² K-18-24, 128-5.

¹¹³ 308-7, 85-6.

¹¹⁴ K-19-39, K-19-48.

Savaşla bağlantılı olarak kırmızı rengin en çok kullanıldığı unsur kılıçtır. Kılıç, savaş ateşi içerisinde kızıp kırmızıya boyanır, savaş meydanının siyah dumanı içerisinde alev gibi görünür.¹¹⁵

Kılıcın kırmızıya boyanmasının en önemli sebebi düşman kanına bulanmasıdır. Ondandır damlayan kanlar la'l ve yakut gibidir.¹¹⁶ Memduhun kılıcı bütün yer yüzünü kanlara boyayıp gül bahçesine çevirebilecek güçtedir.¹¹⁷ Düşmanlarının başı onun yüzünden sürekli kanlıdır. Şair halk dilinde *kızılbaş* tabirinin ortaya çıkmasını ve yayılmasını onun bu yönüne bağlayarak hüsn-i ta'lil yapar:

*Ser-i a 'dâni boyar kana dem-â-dem kılıcuñ
Anlara halk anuñ 'çün didiler sürh-serân K.2-25*

Savaş meydanlarında düşmanların yaralı ve kanlı vücudu çiçek açmış erguvan fidanına benzer. Gazilerin atının ayağı onların kanıyla kınalanır.¹¹⁸ Halk, memduhun dünyayı önüne alıp top gibi sürükleyen kan selinden dolayı allara boyanmış eteğini gece vakti görse şafak söktü zanneder:

*Meger kim ugramış gerdün önünde seyl-i hûn içre
Şafak sandı şebân-geh halk dâmânındaki kanı K-14-23*

Kırmızı rengin savaşla ilgili bir diğer yansıması sancak vesilesi ile dir. Sancak, saltanatın kırmızı elbiseli sevgilisi gibidir.¹¹⁹

6. Şiir

Bâkî, şiirinin güzelliğini ve değerini anlatırken sık sık kırmızı renkli unsurlardan faydalanır ve bu unsurlar ile birlikte sıklıkla *rengîn* ifadesini de kullanır. Sözlere, nüktelere la'le benzer, şahlara layıktır. İnci gibi güzel ve muntazam nazmı, mercanın kıskançlıktan kızarmasına sebep olur.¹²⁰

O, şiir sanatında usta altın işçisi gibidir. Şiiri âdeta altın işlemeli elbisedir.¹²¹ Kalemi *kibrît-ahmer* gibidir, şiirleri hâlis altın olur:

*Zer-i hâlis gibi rengîn olup gitmekde eş 'âruñ
Elüñde hâme ey Bâkî meger kibrît-i ahmerdür 50-5*

¹¹⁵ 407-4, K-5-13.

¹¹⁶ 407-3, 407-2.

¹¹⁷ 494-5.

¹¹⁸ 155-5, K-2-3.

¹¹⁹ M-3-II-5, M-3-II-6

¹²⁰ 311-10, 214-9, 343-5.

¹²¹ 495-7, k-8-2.

Şeklinden, içindeki kırmızı şarabın kendisine verdiği renkten ve içindeki şarap dökülürken ortaya çıkan ses ve görüntü ahenginden hareketle sürahi, onun şiirlerindeki eda güzelliğinin anlatımında önemli bir benzetme unsurudur:

*Ser-firâz olsak bu devr içre 'aceb mi Bâkıyâ
Biz sürâhî-veş bu gün rengîn edâya mâliküz* 191-7

Şiirdeki güzellik ile sevgilinin yanağı ve dudağı arasında bağlantı vardır. Yanağın kırmızılığını anlatan sözler hoş lâtife olur. Kaynağı sevgilinin dudağı olduğu veya onun vasıflarını anlattığı için şiirler güzel ve şirindir.¹²² Dudağın misli bulunmadığından onun vasfındaki şiire nazire söylenemez:

*Nazm-ı rengînüme kim vâsf-ı leb-i dil-berdür
Diyemez kimse nazîre katı rengîn-terdür*¹²³ 189-1

SONUÇ

Bir dildeki kelime ve kavramların sahip olduğu anlam zenginliği, medeniyet ve kültür zenginliği ile doğru orantılıdır. Bâkî Divanı, 16. yüzyıl Türk toplumunda bu zenginliklerin ne derece ileri boyutlarda olduğunu ortaya koyan örneklerle doludur. Bu çalışmada konu edilen kırmızı renk, gerek kullanılış tarzları gerekse üzerine yüklenen anlamlarla bu noktada Divan'daki örneklerden sadece biridir.

Bâkî Divanı'nda kırmızı en çok güzellik kavramıyla ilişkilidir ve bu kavramın söz konusu olduğu teşbihlerde kullanılan en yaygın benzetme yönlerindedir. O, renk ilgisi ile oluşturulan tenasüplerde de en çok kullanılan renktir. Sahip olduğu çağrışım bolluğu ile şiire derinlik ve zenginlik katar. Başlıca al, kızıl, sürh ve ahmer olmak üzere beş kelime ile ifade bulur ve bunun yanı sıra en çok gül rengi olarak vasıflandırılır. Özellikle 'al' kelimesinden hareketle oluşturulan aliterasyon ve cinaslarla içinde bulunduğu beyte ahenk ve canlılık kazandırır.

Divan'da en geniş yeri tutan konular sevgili, âşık ve aşktır. Şair bu konuların anlatımında renklerden büyük ölçüde kırmızıyı hakim kılar ve bunu yaparken en çok gül, şarap, kan ve ateşten faydalanır. Kırmızı gülde güzellik, nezaket ve neşenin, şarapta akli baştan alıcılığın simgesidir ve bu yönleriyle

¹²² 459-3, 423-2, 185-5, 268-5, 276-7,353-5, 185-3.

¹²³ Dudağın misli bulunmadığından onun için söylenen şiirlerin orijinal ve güzelliğinin daima taze olur. Beyitte, nazım ile inci-diş, dudak ile sadef kastedilmektedir. Böylece sevgilinin dudağı ile ilgili şiirlerin inci dizisi gibi muntazam ve değerli olarak görüldüğü söylenebilir.

sevgiliye yansır. Ateşte hararet, yakıcılık ve şevkin; kanda bela, dert, çile, sadakat ve kendini feda etmenin simgesi olarak da âşığın ve aşkın anlatımında kendini gösterir.

Sevgili her yönüyle âşığın gözünde ideal bir güzelliğe sahiptir ve bu güzellikte kırmızı renk en belirleyici yönlerden biridir. Güzellik ve güzellikle birlikte gelen çekicilik büyük ölçüde sevgilinin yüz ve dudağındaki kırmızı renge dayanır.

Âşığın dünyasında hakim renk kırmızıdır. O, sevgilinin özellikle yüz ve dudağının hayaliyle -sevgilinin güle benzemesi ve gözünün kanlı olması da esastır- her baktığı yeri kırmızı görür, kanlı gözyaşlarıyla bütün âlemi kırmızıya boyar. Vücudunun baştan ayağa yaralı olması, çektiği derdin büyüklüğü münasebetiyle âdeta iç kanaması geçirmesi ve gönlünde aşk ateşinin yanması gibi sebepler de bu hakimiyetin yansımalarındandır.

Âşığın iç ve dış âleminin kırmızı renkli olarak telakki ve tasavvuru ile sevgilinin bu renkteki güzellik unsurları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu durum tasavvuftaki kişinin, sevdiğinin rengine boyanması, sevdiğine benzemesi ilkesini ve aşkın beraberinde getirdiği birlik idealini çağırıştırır. Böyle olmakla birlikte bu renk Divan'da tasavvufî bir simge olmaktan uzaktır.

Tabiat söz konusu olduğunda kırmızı, yine büyük ölçüde güzellikle iç içedir. Gerek bahar tasvirlerinde, gerekse gül ve lâle gibi çiçeklerle ilgili anlatımlarda genellikle bu bakımdan yer bulur ve bu unsurlarla yapılan çeşitli teşbihlerde benzetme yönü olarak kullanılır. Kırmızı renkli mücevher ve eşyalarla ilgili yaklaşımlar da bu tarzlarda işlevler görür.

Kırmızı, savaşla ilgili anlatımlarda ise kan, kılıç, ateş, elbise ve sancakta kendini gösterir; memduh için gücün, cesaretin, heybetin; düşman için ölümün, telaşın, kargaşanın rengi olur. Şiir hakkında söz konusu olduğunda ise güzellik, çekicilik, kıymet ve anlam zenginliğinin simgesi hâline gelir.

KAYNAKLAR

ALPTEKİN, Berat, **Palandöken'in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah**, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

ARTUN, Erman, **Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**, 2. Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.

Bâkî Dîvânı, Haz.: Sabahattin KÜÇÜK, TDK Yay., Ankara, 1994.

- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul, 2005.
- CEYLAN, Ömür, “Klasik Türk Şiiri'nde Turnaya Dair”, Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Ankara, 2003, Sayı: 28, ss. 35-42.
- DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara, 1983.
- ENGİNÜN, İnci ve Kerman, Zeynep, **Ahmet Haşim Bütün Şiirleri**, Dergâh Yay., İstanbul, 1987.
- Fuzûlî Dîvânı**, Haz.: Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd., Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- İPEKTEN, Halûk, **Enderunlu Vâsıf**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.
- LEVEND, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. Baskı, Enderun Yay., İstanbul, 1984.
- LİNGS, Martin, **Simge ve Kökörnük Oluşum Anlamı Üzerine**, Çev.: Süleyman Sahra, Hece Yay., Ankara, 2003.
- MENNAN, Zeynep, “Günlerin Köpüğünde Renkler ve Çağrıştırdıkları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2002, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 75-99.
- Nedîm Divanı**, Haz.: Muhsin Macit, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- ONAY, Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, TDV Yay., Ankara, 1993.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- SERİN, Rahmi, **İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler**, Petek Yay., İstanbul, 1984.
- SAYDAM, Abdullah, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Derya Kitabevi Yay., Trabzon, 1999.
- SEZER, Sennur, “Renklerin ve Simgelerin Gücü”, Evrensel Kültür, İstanbul, 1999, Sayı:87, ss. 29-31.
- Şeyh Gâlib, **Hüsn ü Aşk**, Haz.: Abdalbâki Gölpinarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- Şeyh Gâlib Dîvânı**, Haz.: Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara, 1994.

TANYERİ, M. Ali, **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

www.psikolojisayfam.com/renklerin-etkileri/kirmizi.html (13.02.2008).

www.psikolojisayfam.com/renklerin-etkileri/renklerden-nasil-etkileniriz.html (13.02.2008).

YILDIRIM, Ali, ‘‘Renk Simgeçiliği ve Şeyh Gâlib’in Üç Rengi’’, Millî Folklor, Ankara, 2006, Sayı: 72, ss. 129-140.